

Nomadismen i det centrale Algérie.

**Foreløbig beretning om to rejser
og nogle dertil knyttede bemærkninger.**

Af Johannes Nicolaisen.

Der er vel få lande uden for Europa, der i den grad har været besøgt af etnografer og kulturgeografer som Atlaslandene. Dette har sine naturlige årsager; for det første er netop disse lande meget let tilgængelige, og et lønnende studieophold kan derfor foretages for meget små midler. For det andet er Atlaslandene i mange henseender et grænseområde mellem Europa og Afrika, og for det tredje har man her over korte afstande så vekslende naturforhold, at netop dette område er ideelt for den, der ønsker at studere kulturens afhængighed af naturen. Det er naturligvis først og fremmest franske forskere, som har givet sig af med den videnskabelige udforskning af Algérie og Atlaslandene i det hele taget, men andre nationer har bidraget — således også Danmark. Her må først og fremmest nævnes H. P. Steensbys studie over agerbrug og nomadisme i det østlige Algérie¹⁾ og Barclay Raunkiærs undersøgelser i Tunisie.²⁾

Min første rejse fandt sted sommeren 1947, den anden vinteren 1950. For dem begge gælder det, at de først og fremmest kom i stand, fordi de kunne foretages for et mindre beløb — et beløb, som det trods alt var vanskeligt at skrabe sammen, og som begge gange viste sig at være for lille. Kortere afstande i helt uvejsomt terræn tilbagelagde jeg undertiden til hest eller på æselryg, men som regel gik jeg med den mest nødvendige bagage i en rygsæk. Benene er nomadernes vigtigste befordringsmiddel, og et par gange har jeg fulgt dem på vandringer, som jeg næppe ville have gennem-

¹⁾ Steensby 1908—1910.

²⁾ Raunkiær 1912.

fort, hvis jeg havde haft større midler til min rådighed. Over længere afstande, gennem egne, som var af mindre betydning for studiet af nomaderne, benyttede jeg fortrinsvis de lastvogne, der tager sig af såvel gods som indfødte rejsende i de sydlige dele af Algérie. Disse vogne er altid så overfyldte med arabere, at dette i forbindelse med de dårlige veje — hvis sådanne overhovedet findes — gør dem til nogle højst ubehagelige køretøjer at rejse med. Chaufførerne er altid arabere, og de kører med en ganske fantastisk fart uanset terrænet. Begge mine rejser har i det store og hele været begrænset til det centrale Algérie.

Sommeren 1947 ankom jeg til Oran i begyndelsen af august og rejste derfra med tog til Alger. Fra Alger kørte jeg med bus til Boghari lige syd for Tell Atlas. Jeg havde håbet at træffe kamelnomader i dette område, men måtte tage videre med vogn til Chellala (Reibell) mod sydvest, men her viste det sig desværre også, at nomaderne for nogle dage siden var flyttet sydpå. Jeg kørte så til Sersouplateauet syd for Massif de l'Ouarsenis, hvor jeg opholdt mig nogle dage i byen Burdeau, og i denne tid foretog jeg nogle mindre udflugter til nomaderne i omegnen. Fra Burdeau gik jeg til Tiaret og besøgte undervejs nogle nomadelejr. Derpå fortsatte jeg til fods mod El Ousseukh, idet jeg undervejs slog følge med en flytningskaravane af Sait Otha-nomader. Jeg overnattede hos nogle spanske bønder noget nord for El Ousseukh og kørte så til byen Aflou i Djebel Amour, hvor jeg besøgte nogle stærkt forarmede halvnomader. Fra Aflou tog jeg med lastvogn til oaserne Laghouat og Ghardaia, og derfra igen nordpå med lastvogn til byen Djelfa i Monts des Ouled Nail. Djelfa er det administrative centrum for alle nomadestammer hørende til Ouled Nail-forbundet, og herfra foretog jeg en række udflugter til nomaderne mellem byerne Djelfa, Zenina og Messad. Omkring en måned gik på denne måde; om natten boede jeg hos fastboende eller nomadiske arabere, eller jeg sov under åben himmel. Desværre blev jeg, endnu før det var min hensigt at rejse hjem, alvorligt angrebet af malaria. Der fulgte så et sygeleje på små tre uger, og da jeg kom op, var jeg langt fra så rask, at det kunne nytte at blive og fortsætte arbejdet.

Vinteren 1950 varede opholdet ikke mere end en måned (januar). Fra Alger kørte jeg over Kabyliets hovedstad Tizi Ouzou til Michellet og besøgte i dette område nogle kabylerlandsbyer. Derpå gik jeg over Djurdjurabjergene til Maillot; det havde ikke været min hensigt at gøre mere omfattende studier i Kabyliet, og hurtigst muligt tog jeg med bil sydpå over oasen Bou Saada til Djelfa, hvorfra jeg

kørte til nogle nomadelejre i dayalandet syd for oasen Messad. Her opholdt jeg mig en uges tid. De første dage boede jeg hos nomaderne, men derefter slog jeg mit eget telt op i nærheden for at få ro til at nedskrive iagttagelserne ordentligt. Derpå kørte jeg til oasen Guerrara i landskabet Mzab. Her blev jeg fem dage for at studere de nomader, som havde slået sig ned umiddelbart uden for byen, og de, der dagligt kom ind til byen med brændselskaravaner. Fra Guerrara kørte jeg til Ghardaia — Mzabs hovedstad — for at iagttage nomadelivet her. Jeg blev i Ghardaia nogle dage og kørte så til Alger over Laghouat og Djelfa.

På begge rejser havde jeg lejlighed til at sætte mig ind i det arbejde, der fra fransk side udføres for at skabe en mere rationel og effektiv nomadekultur. De franske administratører har ydet mig overordentlig stor støtte i mit arbejde, og jeg vil her benytte lejligheden til at takke Messr. Bourgeois, Bataillon, Grassy, Cauvet og Knibiehly — alle i Djelfa. Ligeledes er jeg caid Malek, Zenina, Mohammed ben Bachir, Makzen Saharien, Djelfa, megen tak skyldig. I Alger har M. Marçais, Gourvernement Générale, og M. Grangé, Maison d'Artisanat, hjulpet mig på allerbedste måde. Det danske konsulat under kgl. dansk konsul Jørgen Petersen, vil jeg også bringe min bedste tak for al venlig hjælp; sidst, men ikke mindst takker jeg mine to danske venner i Alger, Niels og Clas Wismar, for deres hjælpsomhed og gode kammeratskab, som på begge rejser har haft den allerstørste betydning for mig.

I næsten alle henseender er det centrale Algérie et kontrasternes land, og dette gælder først og fremmest landets terræn og udviklingshistorie. Bjergene når mange steder næsten helt ud til kysten, men omkring Alger findes et stort lavlandsområde kaldet Mitidjasletten. Ligesom sletten omkring Oran er den en gammel havbugt. Inden for denne slette og vest og øst herfor følger så Tell Atlas, der består af flere kæder, som atter ved floderosion er savet ud i mindre stykker. De højeste toppe findes i Djurdjurbjergene i Gr. Kabylie, hvor Lalla Khadidja hæver sig til 2308 m over havet. Mod vest må især nævnes Massif de l'Ouarsenis, hvis højeste punkt er Djebel Ouarsenis (1985 m). Syd herfor ligger, som allerede nævnt, Sersouplateauet, der har en særlig betydning for flere nomadestammer. Tell Atlas er første gang foldet i pliocæntiden, men foldningerne har fortsat helt op til nutiden. Kun et par steder har Oued Chelif og dennes bifloder formået at gennembryde Tell Atlas helt, og den mellem Tell- og Sahara-Atlas liggende højslette — Chottplateauet — er for størstedelen uden afløb

til havet, og det er da karakteristisk for plateauet, at der i de laveste partier danner sig store saltøer kaldet chotter eller sebkaer. De vigtigste chotter er fra øst mod vest Chott el Hodna (391 m), Zahrez Chergui (756 m), Zahrez Gharbi (829 m) og Chott ech Chergui (999 m). Som tallene for søernes højde viser, stiger terrænet fra øst mod vest. Plateauets undergrund består overvejende af kridttidsdannelser dækket af tykke lag af forvittringsmateriale, som er ført ned fra bjergene. Syd for plateauet kommer så Sahara Atlas, der i det østlige Algérie løber sammen med Tell Atlas og danner Djebel Aurès. Sahara Atlas er ved tværsænkninger delt i flere mindre områder. Sænkningen vest for Aurès når ingen steder en højde over 500 m, og den har altid udgjort den vigtigste forbindelsesvej mellem Middelhavet og Sahara. Vest herfor ligger Monts des Ouled Nail med toppe på 14—1600 m, og mod sydvest følger så Djebel Amour, hvis højeste partier er mere end 1700 m over havet. Længere mod sydvest ligger Monts des Ksour. Sahara Atlas er blevet foldet allerede i slutningen af kridt- og begyndelsen af eocæntiden og derpå senere i miocæn. Mere eller mindre brat går de forskellige kæder over i det lavereliggende ørkenplateau, gennem hvilket ouederne fra bjergene løber i sydøstlig retning. Plateauet er højest vestpå, men øst for en linje fra Laghouat til Ghardaia ligger landet forholdsvis lavt. Det er især i sidstnævnte område, man har de såkaldte dayaer, som er af så stor betydning for nomaderne i det centrale Algérie. En daya er en lavning med let gennemtrængelig jordbund, hvor fersk grundvand ligger højt (se p. 10 f). Udløbere fra klitørknerne Erg Occidental og Erg Oriental går mod vest og øst helt op i nærheden af Sahara Atlas, men i de centrale dele omkring Laghouat-Ghardaia er klitter forholdsvis sjældne.

Også med hensyn til klima er der store forskelle og modsætninger i det centrale Algérie. I Alger er den koldeste måned i middel $12^{\circ}.2$, men den varmeste til gengæld kun $24^{\circ}.5$. Efterhånden som man fra kysten går ind i landet, gør det kontinentale præg og højden over havet sig stærkt gældende. Dette vil stort set sige, at der bliver koldere om vinteren og varmere om sommeren, idet højden over havet ikke influerer sommertemperaturen særlig stærkt. Den månedlige middeltemperatur er i den koldeste måned på plateauet ikke over 3° — 4° ; temperaturen overstiger i den koldeste måned sjældent 10° , og ofte ligger den langt under 0° . I december—januar er antallet af dage med frost meget betydeligt adskillige steder. Visse dele af landet (f. eks. Aflou og Djelfa) har i middel mere end 80 dages frost om året. Vinteren 1900—1901 havde man 139 døgn

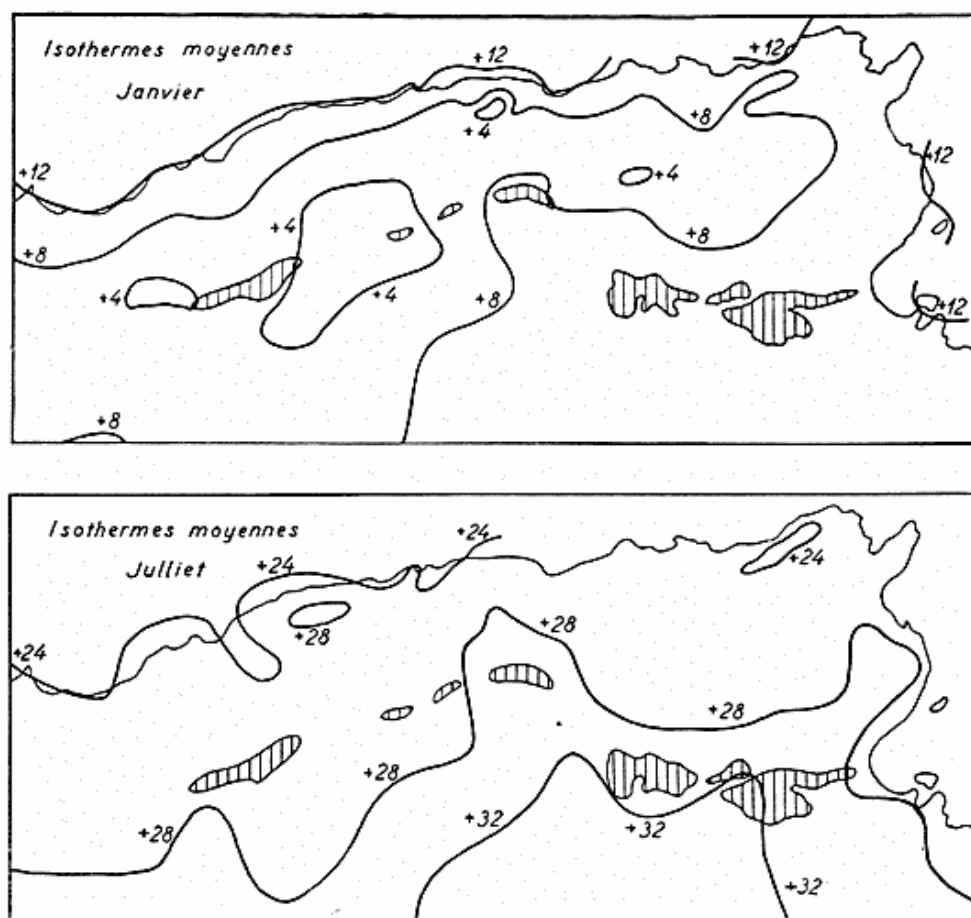

Fig. 1—2. Isotermer fra januar og juli i Algérie og Tunisie.

med minimumstemperaturer under 0° ved Aflou og 82 ved Djelfa. Den 30. december 1917 var der et 12 cm tykt lag is ved Chellala og en temperatur på $\div 7^{\circ}$; ved Ghardaia og Ouargla var der et lag is på 1 cm tykkelse. Bortset fra kystlandet kan man i virkeligheden karakterisere vintrene som let kølige og undertiden ret strenge. Somrene er derimod meget varme. Som allerede nævnt har Alger $24^{\circ}.5$ for varmeste måned; Tell Atlas og Chott-plateauet har ligeledes temperaturer omkring 25° for varmeste måned. Først når man kommer noget syd for Sahara Atlas bliver middeltemperaturen for varmeste måned væsentlig højere. Klimaet på plateauet er om sommeren mindre varmt og uudholdeligt, end man mange gange forestiller sig. Udstrålingen er om natten meget intens og nætterne er kølige. Endvidere er luften kun i ringe grad mættet med vanddamp, og fordampningen er således meget aktiv. Temperaturen store svingninger i løbet af året kan illustreres ved

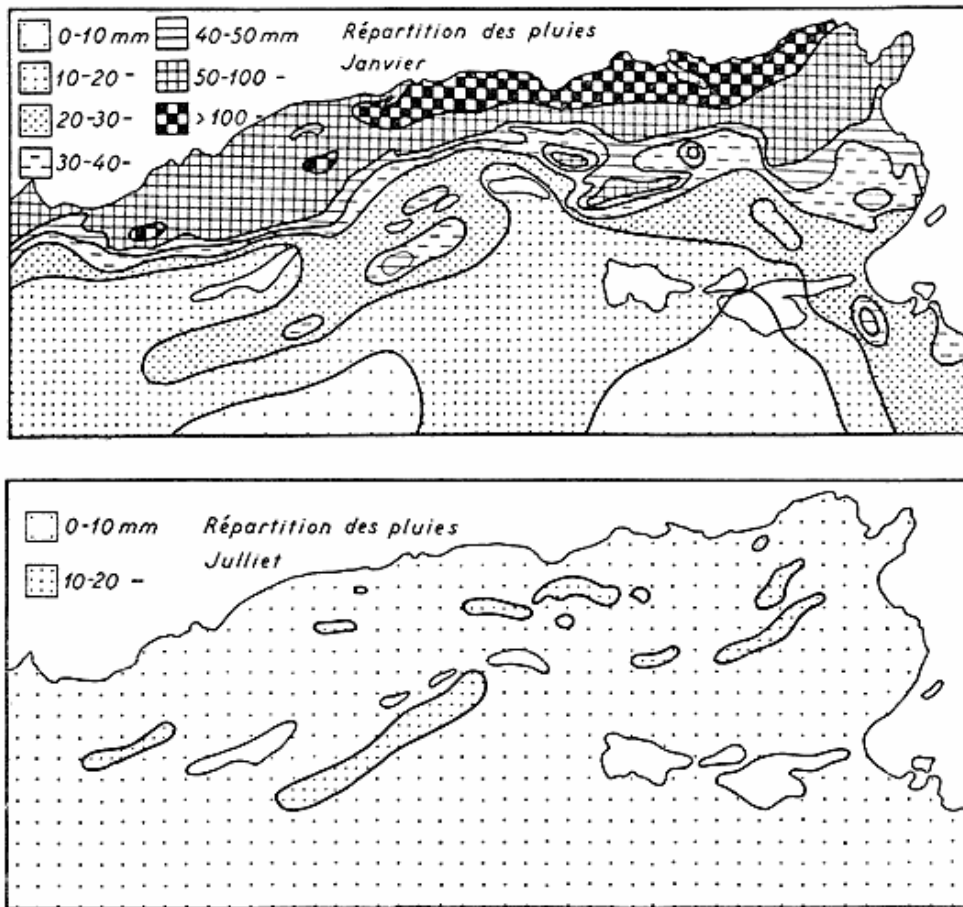

Fig. 3—4. Nedbørsfordelingen i januar og juli i Algérie og Tunisie.

ekstremerne og middelektstremerne. *Middelminimumstemperaturer:* kystlandet 6° , Tell Atlas 0° — 4° , Chottplateauet 0° — 2° , nordlige Sahara over 2° . *Middelmaksimumstemperaturer:* kystlandet 32° , Tell Atlas 30° — 38° , Chottplateauet 34° — 40° , nordlige Sahara 40° — 44° . *Ekstreme minimumstemperaturer:* kystlandet 0° , Tell Atlas over $\div 10^{\circ}$, Chottplateauet over $\div 14^{\circ}$, Sahara Atlas $\div 10^{\circ}$ — $\div 12^{\circ}$, Nordlige Sahara $\div 4^{\circ}$ — $\div 8^{\circ}$. *Ekstreme maksimumstemperaturer:* kystlandet 44° , Tell Atlas 46° (Chelifdalen har 48° , men trods sin beliggenhed kan dette område ikke henregnes til det egentlige Tell Atlas), Chottplateauet 40° — 48° , Sahara Atlas 44° — 46° , nordlige Sahara 46° — 52° . Med hensyn til den *daglige temperaturvariation*, er denne om vinteren ved kysten ca. 4° — 8° , på Chottplateauet 8° — 12° , i et stort sammenhængende område i Sahara Atlas samt i Massif de l'Ouarsenis lige som ved kysten kun 4° — 8° , syd for Sahara Atlas 12° — 16° . Om sommeren er den daglige temperatur-

Tabel I.

Stationer <i>Stations</i>	Regioner <i>Régions</i>	Højde o. h. <i>Altitude m.</i>	Aarlig middel- nedbør <i>Pluiosité normale</i>	Regnrigest md. <i>Mois ayant maximum de pluie</i>	Tørreste md. <i>Mois le plus pauvre en pluie</i>
Alger	Kystlandet <i>Région côtière</i>	—	728	dec. 121	juli & aug. 3
Blida	Kystsletten <i>Zone sublittorale</i>	260	1094	dec. 152	aug. 5
Tizi Ouzou	Kabylië. Tell Atlas, versant nord	257	830	jan. & dec. 130	aug. 3
Fort National	—	916	1063	dec. 156	juli 4
Michelet	—	1124	978	dec. 126	aug. 3
Aumale	Centrale Tell Atlas. Tell Atlas, Zone centrale	905	582	jan. 78	aug. 7
Tiaret	Sydl. Tell Atlas. Tell Atlas versant Sud	1086	686	jan. 94	aug. 3
Vialar	—	889	425	jan. 65	juli & aug. 2
Boghari	—	620	370	jan. 60	juli & aug. 3
Trézel	Chottplateauet Hauts Plateaux	1126	438	jan. 59	aug. 2
Victor Hugo	—	883	325	jan. 51	aug. 1
Chellala	—	840	318	maj 39	juli 7
El Ousseukh	—	1100	316	marts 43	juli & aug. 6
Aflou	Sahara Atlas Atlas Saharien	1420	385	maj 60	juli 12
Djelfa	—	1139	308	maj 48	juli 13
Laghouat	Foden af Sahara Atlas. Pied de l'Atlas Saharien	780	174	maj 23	juli 5
Ghardaïa	Sahara	520	94	jan. 18	juli 1
Ouargla	—	156	71	jan. 13	juli 0
El Golea	—	383	48	jan. 14	juli & aug. 0

dec. = décembre, jan. = janvier, maj = mai, marts = mars, juli = juillet, aug. = août.

Tabel I viser, hvorledes nedbøren (angivet i mm) i det store og hele aftager fra nord til syd, hvilket først og fremmest skyldes den voksende afstand fra havet, men, som tabellen viser, spiller stedets højde og rent lokale beliggenhed også en stor rolle. Typisk for alle stationer er den meget ringe nedbør i sommermånederne juli—august. Nogle kyststationer får overhovedet ikke nedbør i disse to måneder, ligesom man i det egentlige Sahara som regel heller ikke har nedbør i denne tid. Tallene giver dog ikke noget godt billede af de virkelige forhold, da nedbøren falder meget uregelmæssigt både med hensyn til de enkelte måneder og de enkelte år. — Efter Atlas d'Algérie et de Tunisie.

variation ved kysten meget lav, men på plateauet og mange steder i Tell Atlas er den 16° — 20° , og i egnene omkring chotterne og i Sahara Atlas er den gennemgående mere end 20° ; syd for Sahara Atlas er den igen 16° — 20° .

Nedbørens hyppighed er ligeledes især bestemt ved afstanden fra og højden over havet. Jeg skal i tabelform give nedbørstallene for de vigtigste stationer fra nord til syd.

Nedbøren falder meget uregelmæssigt, og dette gælder især for de sydlige egne. Således har nogle år en nedbørsmængde, som ligger langt over middeltallet, og andre år ligger nedbøren betydeligt under middel. I Sahara kan der hengå flere år mellem regnskylene, men når disse så endelig kommer, er det ofte med voldsom styrke. Der er endog eksempler på, at mennesker har lidt druknedøden, fordi de er blevet overrasket af et sådant heftigt regnskyl i en ellers udtørret oued. Oasernes lerbuse kan naturligvis også blive slemt medtaget. I bjergene falder en del af nedbøren som sne, der i de højeste partier kan blive liggende både uger og måneder. Snefald er heller ikke ukendt syd for Sahara Atlas, men her bliver sneen aldrig liggende.

Ligesom nedbørsmængden i det store og hele aftager fra nord til syd forholder det sig med fugtighedsgraden. I årets løb varierer den langt mere i det indre af landet end ved kysten. I Alger er fugtighedsgraden således i juli 67 % og i januar 72 %, mens den i Laghouat er 34 % og 62 %. Iøvrigt kan forholdene kort angives på følgende måde: *Januar*: Tell Atlas 70—80 % (enkelte steder over 80 %), Chottplateauet og Sahara Atlas 60—70 %, Sahara 50—60 %. *Juli*: kystlandet, centrale og nordlige Tell Atlas 40—80 %, sydlige Tell Atlas 30—40 %, Chottplateauet, Sahara Atlas og det nordlige Sahara 20—40 %. Først noget sydvest for Ghardia er fugtighedsgraden under 20 % i juli måned.

Den mest almindelige vindretning er N.Ø., men iøvrigt kan vin-

Le tableau I indique comment, dans l'ensemble, les pluies (en mm) diminuent progressivement du Nord au Sud, ce qui est dû avant tout à la distance croissante séparant les terres de la mer. Mais on constate que l'altitude de la localité et la situation purement locale jouent aussi un rôle. Les pluies sont très faibles pendant les mois d'été, juillet et août, et c'est là un trait typique, commun à toutes les stations. Dans certaines stations de la côte, il ne pleut même pas du tout pendant ces deux mois, tout comme il n'y a généralement pas non plus de pluie au Sahara à cette époque. Les chiffres ne reflètent toutefois qu'imparfaitement la réalité, car les pluies tombent très irrégulièrement, aussi bien dans les différents mois que dans les différentes années. — D'après l'Atlas d'Algérie et de Tunisie.

den komme fra en hvilken som helst retning, og det er klart, at i et land med et så forskelligartet terræn som det centrale Algérie må lokale forhold gøre sig stærkt gældende. Der kan her lige være grund til at nævne siroccoen. Det er en tør vind med en meget lav fugtighedsgrad, og den ledsages af støv og til tider stærk sandfygning. Den opstår især, når der ligger lavtryk over Atlanterhavet og Spanien eller Genuabugten. Når lavtrykket fra Genuabugten vandrer sydpå langs Korsika og Sardinien, og der samtidig hersker lavt tryk over Nord-Europa, er den kraftigst og mest konstant. Den er i princippet en fønvind. De forskellige dele af Algérie er mere eller mindre udsat for siroccoen. Dens hyppighed er i det centrale Algérie fra nord til syd følgende: kystlandet under 20 dage om året, Tell Atlas og dele af Sahara Atlas 20—30 dage, Chottplateauet og dele af Sahara Atlas 30—40 dage, syd for Sahara Atlas under 20 dage.

De klimatiske forskelle mellem de forskellige geografiske provinser træder vel frem gennem tallene, men som et supplement hertil skal jeg kort skildre, hvordan jeg selv har oplevet det algierske klima. Da jeg i august 1947 ankom til Oran, var det utåleligt varmt hele dagen og for den sags skyld også om natten — et tyndt tæppe var nok til, at jeg kunne sove på jorden i det frie, og der faldt ikke en dråbe regn. Det trak til tider op til torden med lange, vandrete lyn i horisonten — det var det hele. På Tell Atlas sydskråninger og på Chottplateauet følte varmen stærkere, men nætterne kunne her været ret kølige, og jeg har i Chellala i begyndelsen af august oplevet, at regnen styrtede ned næsten uafbrudt hele natten. Længere sydpå på plateauet regnede det ikke en eneste gang hverken i august eller september, men til gengæld oplevede jeg her heftige støv- og sandfygninger, og sådanne optrådte med større hyppighed i Aflou i Djebel Amour og i Zenina mellem Djebel Amour og Monts des Ouled Nail. Her begyndte dagene omkring 1. september med bagende hede, som varede ved hele formiddagen, men ved 1—2 tiden satte så stormene ind; alt indhyllede i gråligt mørke, og støvet og sandet trængte ind overalt: gennem tøjet, ind i rygsækken og fotografiapparaterne. Sandstormene efterfulgtes ofte af regn og torden, som kunne fortsætte til langt ud på aftenen og natten. I Djelfa forekom sådanne sandfygninger ikke, men syd for Djelfa har jeg oplevet et af de heftigste regnskyl, jeg nogensinde har været ude for. Jeg havde sammen med en fransk administrator været ude for at undersøge vandmængden i forskellige oueder, og vi blev overfaldet af regnen på tilbagevejen, netop da jeepen befandt sig i en sæk-

ning. Vandet slog straks gennem tagpressenningen, og vi blev gennemblødte til skindet, og næsten øjeblikkeligt stod vandet op over jeepens bund, så vi skyndsomt måtte springe ud og hale vognen på det tørre. Syd for Sahara Atlas faldt der hverken i august eller september en eneste dråbe regn, og dagene var frygtelige. Fra kl. ca. 10 til 16 var det rådeligst at opholde sig i skyggen og ikke bestille alt for meget. Nætterne var også varme, og jeg sov adskillige gange i det frie kun iført skjorte og korte bukser. Helt anderledes var forholdene i januar. I Alger stormede og regnede det nogle dage, men der var også dage med sol og klar himmel, så jeg kunne færdes i skjortærmer. Nætterne var kølige. I Tell Atlas var der altid rart i solen, men i skyggen var der køligt, og nætterne var kolde. Der lå sne mange steder i Kabyliet og i bjergene syd for Blida. I Djebel Amour og Monts des Ouled Nail var der også faldet en hel del sne, men i Djelfa faldt den meste nedbør som regn; vejene og gaderne var næsten til stadighed plørede og oplødte, så det kunne være meget besværligt at færdes til fods, ligesom det var en sand lidelse at køre bil på de hullede veje. Nætterne var her som andre steder i Sahara Atlas kolde, og det samme var tilfældet i området syd herfor. I den tid, jeg opholdt mig hos nomaderne i dayalandet, var det ret hård frost hver nat, og der lå et tykt lag rim på teltene, når vi vågnede om morgenen. Om dagen kunne jeg derimod, når jeg opholdt mig i solen inde i dayaen, hvor der var læ for den kølige nordenvind, drive rundt i skjortærmer.

Med hensyn til den naturlige vegetation kan man i det centrale Algérie som andre steder i Atlaslandene stort set skelne mellem tre forskellige vegetationsformer: Tell (d. v. s. skov og maki), steppe og ørken. Det er dog ikke sådan, at disse forskellige former ikke findes ind mellem hinanden, thi der kan udmærket godt forekomme steppe eller ørken i Tell-området og omvendt. Tell-vegetationen er hovedsageligt indskrænket til Tell Atlas, og denne vegetationsforms udbredelse er derfor mindre i det centrale Algérie end mod vest og øst. De vigtigste træer er stedsegrønne ege (bl. a. korkegen) og fyr samt vild oliven. I Sahara Atlas finder man nogle steder Tell-vegetation i form af tynde skove af tuja og enebær. I Djebel Amour og Monts des Ouled Nail findes også stedsegrønne ege. I Aurès, der ligger uden for det af mig berejste område, forekommer smukke cederskove. Tellgrænsen falder nogenlunde sammen med isohyeten for 400 mm, og det er i dette område bofast agerbrug uden kunstig vanding er mulig. Selv om kvægavl også er af stor betydning, må Tell betragtes som et agerbrugsområde. Kvægavle-

rens domæne er steppen og ørknene, og den naturlige vegetation bliver da her af en ganske særlig betydning. Kun få planter kan klare sig i steppeklimaet og endnu færre i ørknene. Væksten standses om vinteren på grund af kulden og om sommeren på grund af tørken, og det er kun i en kortere periode om foråret, når regnen har været tilstrækkelig, at planterne har udviklingsmuligheder. De enårige planter varer kun nogle få uger, og deres eksistens afhænger udelukkende af regnen; de flerårige klarer sig på grund af lange og vidtforgrenede rødder. Det er da typisk for sidstnævnte, at vegetationen ingen steder bliver helt tæt — de enkelte planter er adskilte fra hinanden ved større eller mindre mellemrum. En anden ting, som er karakteristisk for steppen og ørknene, er, at der sjældent findes mere end en art på samme areal. Steppeformationerne optager meget store dele af det centrale Algérie; i almindelighed mangler trævækst fuldstændig, og de planter, der er karakteristiske for steppen er netop de flerårige urter og græsser. Steppen er som regel fremherskende, hvor den årlige nedbør ligger mellem 200 og 350 mm. Eftersom der i samme område sædvanligvis kun gror en enkelt art, kan man forholdsvis let skelne mellem flere steppeformer. Alle steppeplanter er tilpasset nogenlunde ensartede forhold, hvad klimaet angår, men stiller forskellige krav til jordbunden. De mest almindelige former for steppe er halfsteppe, bynkesteppe, espartogræssteppe, drinnsteppe og salsolaceesteppe. Halfagræsset (*Stipa tenacissima*) er det mest kendte af steppens græsser, da det giver landskabet et særligt præg og har en stor økonomisk betydning. Selv om det ikke tjener som foderplante for nomadernes dyr, skal det dog gøres til genstand for nogen omtale, da det på anden måde er af stor betydning for nomaderne. Den typiske halfsteppe består af store tuer, der kan blive mere end en meter høje. Tuerne er adskilte ved vegetationstomme mellemrum, som langsomt udgraves af vinden og regnvandet. På afstand ser græsset derimod ud som een stor sammenhængende flade. Halfagræsset undgår altid lavningerne, hvor det på grund af saltholdighed og fugtighed ikke trives, og holder sig i stedet til højereliggende, stenede områder. På leret jord erstattes det af espartogræsset (*Lygeum spartum*), på mudrede alluvialsletter og i dalbunde af bynken (*Artemisia herba alba*). På sandet jord findes drinn-græsset (*Aristida pungens*) og på saltholdig bund salsolaceer — især *Atriplex halimus*. Saltstepper findes omkring chotterne, men også andre steder både ved kysten og i Sahara, hvor lavningerne er saltholdige. Salsolaceer forekommer hyppigst omkring dayaerne syd for Sahara Atlas. Både chot-

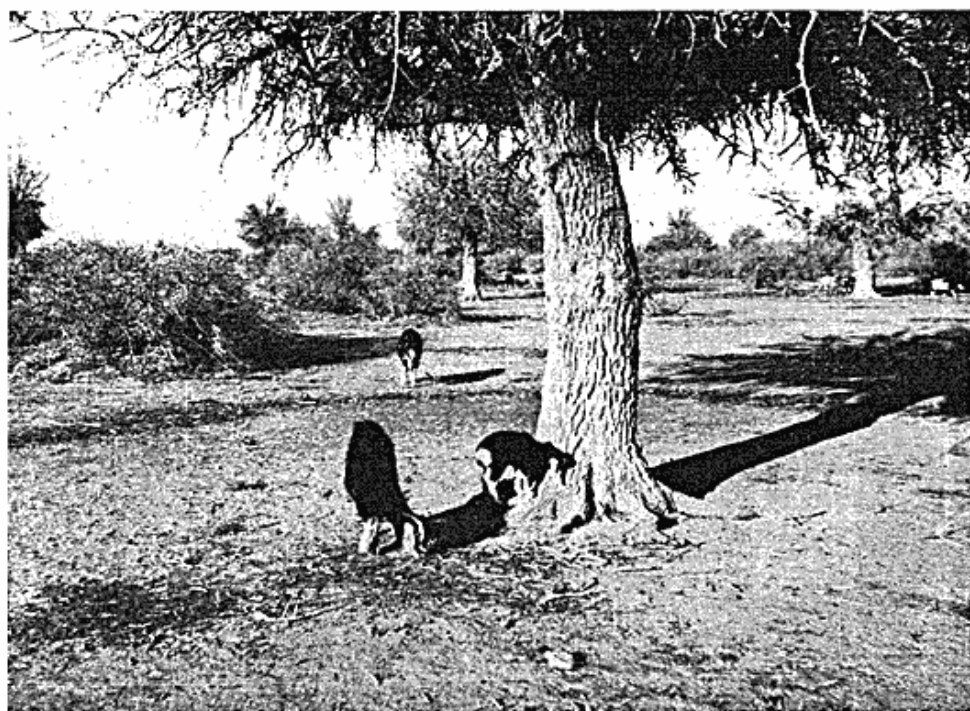

Fig. 5. Daya Ouin el Krecheb. Betoumtræer (*Pistacia atlantica*) og tornede jujubierbuske (*Zizyphus lotus*).

terne og dayaerne har en særlig betydning for nomadismen i det centrale Algérie. Dayaerne har en egen vegetationsform, og som eksempel på denne skal jeg kort skildre en daya kaldet Ouin el Krecheb syd for oasen Messad; det var i denne daya, jeg opholdt mig en uge hos nomaderne. Dayaen er ca. 2 km lang og knap 1 km bred; rundt omkring gror salsolaceer, der kan være så høje, at de når een til knæene, men i selve lavningen erstattes de af betoumtræer (*Pistacia atlantica*) og jujubiers (*Zizyphus lotus*). Betoum er nogle meget tykke og efter forholdene meget høje træer; ofte kan man langt fra spænde om den 3—4 m høje stamme med dens grålige, stærkt furede bark. Stammen går forholdsvis brat over i svære grene, der bærer tyndere kviste, således at kronen undertiden minder om en kæmpemæssig busk lige så høj eller endnu højere end selve stammen. Ved første øjekast kan disse træer, der står med en indbyrdes afstand af 20 til 80 m, minde en hel del om sty-nede popler. Mellem betoumtræerne gror jujubiers — tornede buske på omkring 1,5 m højde, men som dog kan blive helt op til 3 m og minde om små træer. De gror undertiden enkeltvis, men som regel i grupper, så de danner et tæt og uigennemtrængeligt krat. Disse to arter, som er så karakteristiske for dayaerne, findes dog

også på plateauet uden for disse; jujubiers er især udbredt på Sersouplateauet.

Grænsen mellem steppe og ørken synes i det centrale Algérie at forløbe nogenlunde midtvejs mellem Laghouat og Ghardaia, men overgangen sker ganske gradvist. I ørknene findes der ofte kun en flerårig plantevækst i ouedlejerne; almindelig er her tamarisker (*Tamarix articulata*).

Såvel de enårige som de flerårige planter har betydning for nomadernes husdyr. De enårige planter omfatter især visse græsser og læbeblomstrede. Når de har holdt sig grønne en måneds tid tørres de hen, men selv da udgør de fortrinlige foderplanter. De enårige planter i det nordlige Sahara har altid haft særlig værdi for nomaderne. De er nødvendige for de nyfødte lam og for opfødning af de dyr, der sælges til slagtning, ligesom de har betydning for god ulddannelse. Det er imidlertid de flerårige planter, som danner det egentlige grundlag for kvægavlen; de vigtigste af dem er salsolaceer og bynke (*artemisia*). Buske og træer har deres store indirekte betydning i dayaerne, hvor de beskytter de enårige planter, og de spiller også i andre henseender en rolle for nomadekulturen.

Et forsøg på at klassificere nomadismen i Algérie er først blevet foretaget af Bernard og Lacroix,³⁾ hvis arbejde har dannet grundlaget for alle senere inddelinger. Steensby har sluttet sig meget nøje til Bernard og Lacroix, men foreslår andre betegnelser for de enkelte grupper.⁴⁾ Merner, hvis arbejde synes at bygge udelukkende på litteraturen, har foretaget en nyinddeling,⁵⁾ og hans arbejde er så senere blevet kritiseret af Capot-Rey.⁶⁾ En samlet fremstilling ud fra ovennævnte kilder er givet af Feilberg.⁷⁾ Det vil her være hensigtsmæssigt kort at referere Feilbergs klassifikationer:

1) *Halbnomader*. Disse er mere eller mindre knyttet til Tell. Nedbørens middeltal er der omkring 300 mm.⁸⁾ Agerbrug har næsten samme betydning som kvægavl. Hornkvæget spiller en meget stor rolle, mens kamelen er mindre vigtig. Agerbruget bidrager til kvægets ernæring, og dyrene søger hele året rundt deres føde på et begrænset område. Store vandringer er altså ikke nødvendige. Den-

3) Bernard & Lacroix 1906, p. 65 ff.

4) Steensby 1908, p. 281 ff.

5) Merner 1937.

6) Capot-Rey 1939, p. 184 ff.

7) Feilberg 1944, p. 31 ff.

8) Det ville her for det centrale Algéries vedkommende være mere rimeligt at angive 300—400 mm.

ne kategori omfatter på den ene side bønder, som skiftevis bor i gurbi (en gren- og stråhytte) og i telt, og som fra tid til anden flytter deres telte nogle hundrede meter af hensyn til hygiejnen, på den anden side folk som lejlighedsvis flytter for at skaffe bedre græsning til deres dyr. Disse vandringer omfatter dog i det højeste 20—50 km, og der er ikke tale om nogen regelmæssig nomadisme.

2) *Steppe- eller fårenomader*. Disse findes på begge sider isohyeten for 250 mm. Nogle gange dyrker de korn i nærheden af deres vinterlejre. Fåret er grundlaget for deres økonomi, og gederne har nogen betydning. Man opdrætter heste som krigs- eller luksusdyr. Kamelen er uundværlig som transportdyr under flytningerne. Nomadismen er nødvendig for at skaffe fårene den nødvendige føde året rundt. Man har faste lejre sommer og vinter, undertiden også forår og efterår.

3) *Ørkennomader*. Især kamelavlere og røvere. I Sahara er græsgangene så fattige, at der ikke kan være tale om at holde store flokke af får og geder. Der findes ingen faste årstidslejre, men når der er vand i en oued, slår man sig ned der. Kamelen er det vigtigste tamdyr. Man spiser sjældent dens kød, men den giver mælk, uld og skind og er uundværlig som last- og ridedyr. Dadler og korn fås fra oaserne, som nomaderne eventuelt ejer.

4) *Bjergnomader*. Denne fjerde gruppe er opstillet af Merner.⁹⁾ De kendes især i Mellem-Atlas, i Marokko, og er blevet udførligt beskrevet af J. Célérier.¹⁰⁾ Bjergnomadismen er først og fremmest betinget af den klimatiske forskel mellem bjerge og dale. Disse nomader driver også agerbrug. De har som tamdyr får og hornkvæg og bruger sidstnævnte som lastdyr. Nomadismen er delvis transhumance, d. v. s. at hjordene vandrer ledsaget af hyrder, men at stammen som helhed ikke flytter. I sin mærkeligste form har denne type dobbelt transhumance. Forår og efterår bor man i faste huse, som ligger halvvejs mellem plateauet og de egentlige bjerge. Om vinteren er dyrene på plateauet, om sommeren udnytter de bjergenes græsgange; sidstnævnte ophold kan dog afbrydes af høsten. Den faste bebyggelse er et kornmagasin, mindende om en fæstning, omgivet af hytter eller telte. Under deres vandringer bruger hyrderne et lille telt, „azaba“. Bjergnomadismen er den mindst sluttede form for nomadisme. Der findes overgangsformer til alle mulige andre kulturformer.

Jeg skal her ikke komme nærmere ind på halvnomadernes kul-

⁹⁾ Merner 1937.

¹⁰⁾ Célérier 1927, p. 53 ff.

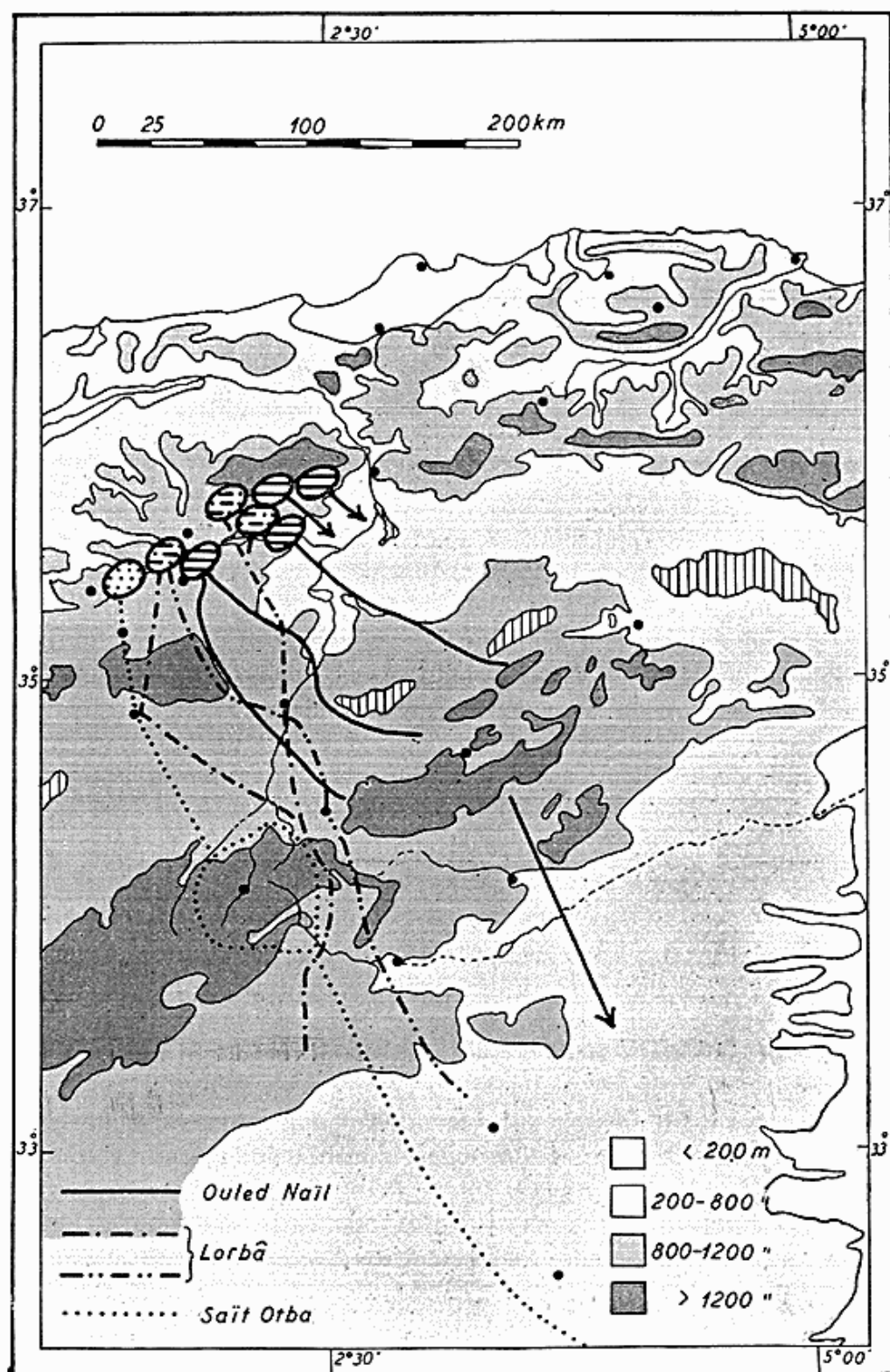

Fig. 6. Kort over steppenomadernes vandringer i det centrale Algérie.
Især efter Leheureaux.

Les migrations de nomades des steppes en Algérie centrale.
Surtout d'après Leheureaux.

tur; iøvrigt mener jeg ikke, at det er helt rigtigt at henregne sådanne folk til denne gruppe, som kun flytter teltet nogle hundrede meter af hygiejniske årsager, da disse flytninger jo er helt betydningsløse for kvæget. Som udprægede steppe- eller fårenomader i det centrale Algérie kan nævnes stammeforbundene Sait Otba og Larbâ. Larbâstammerne omfatter omkring 15.000 individer. Om vinteren opholder de sig i ørknen eller i overgangszonen til denne, men om foråret, når græsgangene i Sahara er udpinte, søger de med deres hjerde ad forskellige ruter nordpå til Sersouplateauet. Denne vandring beløber sig til mellem 300 og 350 km i lige linje; den foretages naturligvis ikke i et stræk; hvor hurtigt man vandrer, afhænger især af græsningsforholdene. I almindelighed tilbagelægges mellem 30 og 50 km om dagen. Man opholder sig 4—5 måneder i Tell, hvor dyrene græsser og æder aks på de fastboendes stubmarker. Endvidere driver man her handel og skaffer sig den nødvendige kornmængde. Om efteråret (som regel i september) drager nomaderne så igen sydpå; de sår og pløjer i bjergene eller i dayaerne i september eller oktober. Sait Otba-stammerne er mindre talrige; de holder normalt til omkring Ouargla og vandrer til Tell over Ghardaia, Tadjemout og Taguin. I lige linje er der mere end 500 km mellem sommer- og vinterlejre, hvilket vil sige, at de rent nomadiske vandringer beløber sig til adskilligt mere end 1000 km om året. Jeg besøgte såvel Larbâ- som Sait Otba-stammer sommeren 1947. På grund af en langvarig tørkeperiode havde de mistet de fleste af deres får, og i hvert fald Sait Otba-stammerne hjalp til med høsten og andet forefaldende arbejde på de store franske farme på Sersouplateauet. Til gruppen bjergnomader henregner Merner adskillige nomadestammer i Algérie.¹¹⁾ Fælles for dem alle er, at de tilbringer en meget stor del af året i bjergene, hvor de dyrker jorden i større eller mindre omfang, og undertiden har de også her faste huse med tilhørende kornmagasiner. En meget stor part af disse nomader flytter om vinteren ud på Chottplateauet, hvor de især holder til i lavningerne omkring chotterne; her er der læ for vinden og salturter til kvæget. Nogle bjergnomader i Aurès, Monts des Ouled Nail og Monts des Ksour vandrer sydpå ind i ørknen. Jeg skal blandt dem især nævne Ouled Nail-nomaderne, da det er hos dem, jeg har haft lejlighed til at gøre de mest indgående studier. Om vinteren går alle Ouled Nail-nomaderne over Oued Djedi, og mange vandrer helt ned til Touggourt, Guerrara og Ghardaia. Nogle af dem dyrker jorden i bjergene, andre i daya-

¹¹⁾ Merner 1937, p. 47 f.

Fig. 7—8. Ouled Nail-karavane med småkvæg og kameler passerer Zenina på vej mod syd fra Sersouplateauet i begyndelsen af september måned. Vegetationen er i dette område næsten ren ørken, og de fastboende ernærer sig hovedsagelig ved havebrug baseret på kunstig vanding.

Caravane des nomades Ouled Nail passant le village Zenina vers le Sud.

landet. På flere væsentlige punkter slutter disse nomader sig til steppennomaderne: de lever først og fremmest som fåreavlere, karavanehandelen er betydningsfuld, og kamelen spiller en stor rolle som transportdyr. Kun ganske få har faste boliger. Nogle Ouled Nail-nomader foretager vandringer til næsten samme område af Tell som Larbâ og Sait Otha, men disse vandringer er ikke strengt nomadiske. Først og fremmest vandrer man til Tell for at arbejde på de franske farme, og det er da ofte de mindre velstillede, som foretager sådanne vandringer; men man vandrer også til Tell af hensyn til handelen. På Sersouplateauet traf jeg sommeren 1947 adskillige Ouled Nail-lejre, og jeg var vidne til, at man flyttede sydpå på nøjagtig samme måde som de egentlige steppennomader: Larbâ og Sait Otha. I det område, hvor steppennomaderne opholder sig om vinteren, og syd herfor træffes de egentlige ørkennomader. Det er mod nord de arabiske Chambaer og syd for In Salah de berbiske Tuareger.

Blandt de algierske husdyr er der et, som så godt som ikke har nogen betydning for steppenomaderne, nemlig oxen. Den hører især hjemme i Tell hos de mere bofaste folk; den tilhører en meget lille, korthornet race og minder om oxen i Marokko, Tunis, Tripolitanien og Ægypten. De dyr, jeg selv har haft lejlighed til at se, var ikke meget større end æsler; deres vægt angives til omkring 250 kg. At oxen i Algérie benyttes som lastdyr, har jeg aldrig haft lejlighed til at iagttage, og i litteraturen har jeg kun fundet een oplysning herom. Steensby meddeler, at han på højsletten nord for Aurès så et par mænd, der drev af sted med tre okser, „hvoraf de to var belæssede med Byrder i Dobbeltkurve ganske paa samme Maade, som man belæsser Æslerne og Muldyrene“. ¹²⁾ Han er af den opfattelse, at oxen tidligere har spillet en langt større rolle for nogle af nomaderne, og denne antagelse er særdeles rimelig. Oxen anvendes endnu som last- eller ridedyr i store dele af Sudan, Øst- og Syd-Afrika samt i Marokko og Mauretania; de nomadiske Garamanter benyttede ligeledes okser som lastdyr. ¹³⁾ Iøvrigt skal jeg ikke gå nærmere ind på okseavl. Det må måske lige nævnes, at man ikke kender til brug af stalde. Dyrene samles om natten i en fold (zeriba) bygget af jujubier-grene eller sten.

Hesten er for nomaderne et vigtigt husdyr, selv om dens betydning er aftaget stærkt med franskmændenes kolonisering og pacificering af landet. Hesten var nemlig tidligere først og fremmest et krigsdyr, som var absolut nødvendig for at kunne beskytte hjordene og tilkæmpe sig græsgange. Ifølge de fleste forskere er der grund til at skelne mellem to racer: en såkaldt berberhest og en syrisk eller arabisk hest; blanding mellem de to racer skal dog have fundet sted i udstrakt grad. De algierske heste, jeg har set, må betegnes som små — ifølge mine målinger ca. 140 cm over skuldrene. De er kraftigere end de almindelige arabiske heste, og foruden som ridedyr anvendes de til grovere arbejde, hvilket hos nomaderne først og fremmest vil sige, at de spændes for ploven. Til ridebrug bruger man, som de fleste andre steder i Nord-Afrika, en sadel med højt ryglæn. Stigbøjlerne er firkantede, pladeformede; man bruger aldrig sporer, men støder om nødvendigt et af bøjleens spidse hjørner ind i dyrets flanker. Biddet er et stangbid med ring, og hestene er altid skoet. Mange holder nu også muldyr, da disse er mere udholdende på steppen end hestene.

Æslet er frem for alt de fastboendes transportdyr, og det er gan-

¹²⁾ Steensby 1908, p. 284.

¹³⁾ Lindblom 1931.

ske uundværligt for oasebrugerne. Mange nomader har dog også æsler, som benyttes både som pak- og ridedyr, og de nomader, som er så fattige, at de overhovedet ikke besidder kameler, benytter altid æsler som flytningsdyr. Sadlen flettes i almindelighed af halfagræs og er ikke andet end en måtte eller pølle lagt over dyrets ryg. Tømme, grime o. l. bruges sjældent; man styrer simpelthen dyret med en lille kæp, og denne bores ned i dets nakke, hvis det skal gå hurtigere. Stigbøjler benyttes heller ikke. Hos de fastboende i Mزاب anvendes derimod et mere komplet ridetøj. Æslet klarer sig næsten lige så godt som kamelen uden vand i længere tid, og alt tyder på, at det før kamelens indførelse ligesom oxen har spillet en større rolle som lastdyr for nomaderne.

Kamelen synes efter alt at dømme først at have været kendt i Algérie fra 1ste årh. f. Kr., og først med de berbiske Zenatastammers indvandring fra Cyrenaica i det 2. årh. e. Kr. fik den sin store betydning for nomaderne i Algérie. Den algierske kamel er i almindelighed groft bygget og har ofte stærkt udviklet pukkel. Den har en forholdsvis tyk, brun eller brunsort uld, og ikke helt sjældent ses næsten helt sorte kameler. Ved grænsen til Tell tjener kamelen især til transport af handelsvarer. Vinteren 1950 så jeg kameler så langt nordpå som ved Tizi Ouzou i Gr. Kabylie og ved Maillot længere sydpå; i begge tilfælde drejede det sig om handelskaravaner, thi kamelen findes ellers ikke i dette område. Det egentlige kamelområde begynder med steppen, og sommeren 1947 så jeg ikke en eneste kamel, før jeg kom ned i nærheden af Boghari. Kamelen er nødvendig for steppenomadernes lange flytninger; minimum er to dyr pr. telt. Nogle steppenomader kan være i besiddelse af adskillige kameler, og det er klart, at de også udnytter disses produkter, men kamelen er dog først og fremmest lastdyr. Sadlen er den såkaldte hawia- eller hedage-type, der anvendes almindeligt både i Nord-Afrika og Arabien. Til transport af korn, dadler, oliven o. l. benyttes særlige sække, som væves af nomaderne selv. Ifølge folk fra Ouled Nail-forbundet skal en kamel kunne gå 4—5 km i timen med 100 + 100 kg, der er den almindelige maksimale vægt, men særlig gode dyr kan dog tage lidt mere. Ridesadler som hos Chambaerne og Tuaregerne kendes ikke, og det er forholdsvis sjældent at se en mand sidde på en kamel; en af mine bedste venner blandt nomaderne fortalte mig, at det var mange år siden, han havde redet på sine kameler. Under flytningerne rider derimod de mindste børn og kvinderne. Kvindesadlerne er foroven forsynet med en baldakin, der skærmer mod solen og de nysgerriges blikke. Kamelhoppen

giver i den tid, den er med føl, indtil 10 liter mælk om dagen; mælken drikkes af nomaderne, som ikke giver føllene mere end højst nødvendigt. Man hindrer dem i at die ved at binde en flettet pung om hoppens yver. Mælken drikkes frisk eller sur eller laves til smør. Ulden blandes ofte med anden uld og tjener til fremstilling af sække, teltbånd, burnus o. a. De geografiske faktorer, der er bestemmende for kamelens udbredelse, er forlængst blevet påvist af Lehmann.¹⁴⁾ Kulden er naturligvis af betydning — især for den enpuklede kamels vedkommende; vigtigere synes dog at være luftens relative fugtighed. Endvidere bevæger kamelen sig yderst slet på fedtet og oplødt bund. Jeg har selv haft lejlighed til at iagttage dette januar 1950. Jeg så da adskillige kameler på Chottplateauet, og som allerede nævnt også i Tell, men i Monts des Ouled-Nail, hvor jordbunden næsten alle vegne var stærkt oplødt efter stærke regnskyl, så jeg kun een eneste kamel. Det var kun med allerstørste besvær, at dens vogter fik den bugseret af sted. Den skred ustandseligt, som om den gik på is, og så i det hele taget meget ynkelig og forkommen ud.

Som produktivt husdyr er det hos de algierske nomader især småkvæget, og først og fremmest fåret, man må regne med. Geden er dog også almindelig hos nomaderne. De geder, jeg har haft lejlighed til at iagttage hos Ouled Nail-stammerne, var sorte, sorte og hvide eller sorte, hvide og brune. De var af omtrent samme størrelse som de danske og havde alle bagudbøjede, sabelformede horn. Bukkene var meget større og kraftigere, og deres horn stod skråt ud til siden og havde tendens til skruedrejning. Antallet af geder i en hjord kan variere en hel del. Deres betydning er mangeartet. Deres kød værdsættes ikke i samme grad som fårekød, men til gengæld spiller de en meget stor rolle som malkedyr. Da jeg opholdt mig i dayalandet 1950, gav fårene så godt som ikke mælk, og gederne var da de eneste mælkeleverandører. Gedehår bruges blandet med uld til vævning af teltdugen, og skindet anvendes til vand-sække o. l. Endvidere tjener gederne som lededyr for fårene. De er således temmelig uundværlige for nomaderne, men de har ingen større værdi som handelsdyr.

Fåret danner det egentlige økonomiske grundlag for steppenomaderne. Den race, som er fremherskende i det centrale Algérie, kaldes slet og ret araberfåret, og det omfatter igen forskellige underracer. Nogle steder er dyrene helt hvide, andre steder har de sort eller brunt hoved. Ifølge Bernard & Lacroix findes de helt hvide får især

¹⁴⁾ Lehmann 1891.

omkring Chellala, Boghari, Bou Saada, Setif, Hodna og en del af Chelif, mens dyrene med brunt eller sort hoved dominerer i de sydlige steppeegne.¹⁵⁾ Vædderne har bagudbøjede, undertiden næsten cirkelformede horn. Fedthalefåret forekommer overhovedet ikke i de af mig besøgte egne; det har sin vestgrænse i det østligste Algérie og er i Tunisie langt den almindeligste fårerace. Det er mindre værdifuldt og betales altid ringere end araberfåret, der må anses for den bedste algierske fårerace, og det mindre berberfår, der især forekommer i bjergegne. Det ville i høj grad være ønskeligt at få fedthalefåret erstattet af en anden race, men dette støder på vanskeligheder. Dels er fedthalen som kamelens pukkel en reserve, der udnyttes af dyrene under sulteperioder, dels sætter de indfødte pris på halefedtet, der bruges som smør. Hvad det centrale Algérie angår, så har man altså der en god race, men fåreavlen er set fra et mere moderne synspunkt langt fra rationel.

I en nomadelejr findes altid flere hunde, hvis opgave det er at hindre kvægtyveri og holde sjakalerne borte. Derimod er de ikke egentlige hyrdehunde, selv om de nok jager de dyr tilbage til lejren, som forsøger at stikke af om natten. Hundene er små, hvide eller gullige dyr med spids snude, korte opstående ører, lang pels og busket hale; over skuldrene er de ca. 45 cm høje. De er som regel ualmindelig bidske og ganske uimodtagelige for kærtegn, hvad de vel heller ikke nogensinde har været udsat for, thi hunden er hos de islamiske folk et urent dyr. Undertiden ses også nogle mindre hunde, som skal anvendes til jagt. Derimod har jeg aldrig hos nomaderne set den højbenede og kraftige afrikanske mynde, der kendes hos så mange afrikanske hyrdefolk og muligvis er udbredt med hamittiske vandringer.¹⁶⁾ Jeg har dog set sådanne hunde hos fastboende arabere syd for Monts des Ouled-Nail, hvor man anvendte dem til sjakal-jagt. Ifølge Ubach og Rackow kendes disse mynder også hos nogle Ouled Nail-nomader.¹⁷⁾

Som sidste husdyr hos de central-algierske nomader kan lige nævnes hønsene; det er ikke ualmindeligt at se dem spankulere rundt mellem teltene, men det drejer sig så godt som altid kun om nogle ganske få stykker.

Til disse bemærkninger om de enkelte husdyr skal jeg lige føje et par ord om selve vogtningen og flytningstogene. Det er i almindelighed sådan, at en enkelt person er tilstrækkelig til at passe selv

¹⁵⁾ Bernard & Lacroix 1906, p. 146 f.

¹⁶⁾ Adametz 1920, p. 86 ff. Antonius 1922, p. 124 ff.

¹⁷⁾ Ubach & Rackow 1923, p. 212.

ret store småkvægshjorde under græsningen, og selv en mindre dreng kan drive med en flok kameler. Når man skal flytte, bryder man som regel først op med småkvæget, der ledsages af en eller nogle få hyrder. Noget senere, når man har fået pakket telt og husgeråd på kamelerne, kan den egentlige karavane begive sig af sted. I spidsen for denne går undertiden en gammel kamel, som kender den årlige vandringsvej, og derefter kommer så de øvrige kameler skridende fremad på en bred front eller i en tæt klump. Et par af dyrene bærer kvindesadler, andre telte, brændsel o. l. Oven på de lastede kameler sidder børnene, som endnu ikke kan udholde at vandre de lange strækninger gennem steppen og ørknen. Har man en lille hund, ligger den ofte oven på en kamel, mens de almindelige vagthunde løber ved siden. Hønsene hænger simpelthen over kamelryggen bundet sammen i hundter. Mændene og undertiden også nogle ældre kvinder går bag karavanen.

Mange nomader er lidenskabelige jægere, men for ernæringen er jagten ikke af større betydning. Adskillige hyrder bærer over skuldrene en dobbeltløbet jagtbøsse af ældre model — ofte en forlader. Jagt med hunde er allerede omtalt. Hos de nomader, jeg boede hos i dayaen 1950 spillede rottfangst med fælder, mindende om europæiske vildtsakse, en ikke ringe rolle. Det eneste kød, der blev spist i lejren i den uge, jeg opholdt mig der, var rottesteg. Jeg har selv deltaget i et sådant måltid og fundet kødet velsmagende.

Selv om man i almindelighed ikke nær kan avle den nødvendige kornmængde i bjergene eller dayalandet, så er agerbruget dog et ret vigtigt hiehverv. Det er et ekstensivt plovbrug og ploven en lille krumstangsplov forsynet med jernskær. Typen minder en del om den her afbildede plov fra de bofaste Mzabitter i Ghardaia, idet dog krumtræ og sål er tildannet hver for sig. Ploven kan naturligvis ikke vende jorden, og den benyttes da også kun til at pløje sæden ned med. Som trækdyr bruges hest, muldyr, æsel eller kamel. Den naturlige plantevækst (flerårige græsser, urter og buske) får som regel lov til at blive stående midt i det pløjede stykke, og udbyttet er da også meget ringe. I nyere tid er man nogle steder gået over til at bruge små, franske jernplove, og dette skal have forøget udbyttet kendeligt, men den lille krumstangsplov er stadig langt den almindeligste. De dyrkede kornsorter er som andre steder i Atlaslandene hvede og byg. I almindelighed sås og høstes mest byg, men forholdene varierer, ligesom man i år med rigelig nedbør kan tilså betydelige arealer, mens man, når nedbøren svigter, mange steder helt må indstille dyrknin-

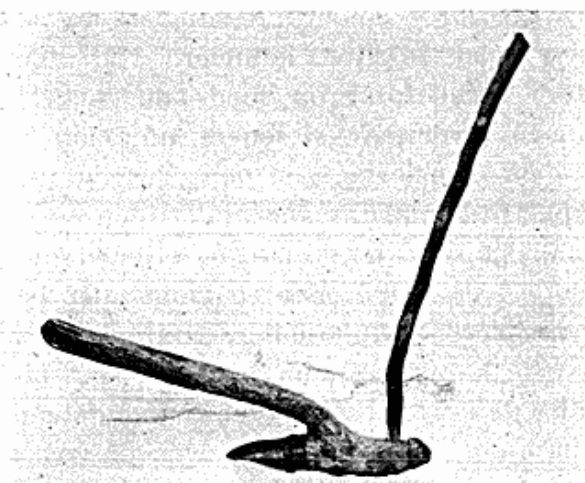

Fig. 9. Lille krumstangsplov fra Ghardaia, hvor den anvendes til svedjebrug uden for oasen. Lignende plove, dog med krumtræ og sål gjort i to dele, bruges af Ouled Nail-nomaderne.

Petite charrue à age courbé de Ghardaïa.

gen. Såningen finder sted i september—oktober, og høsten foregår i juni. Kornet afskæres med segl. I forbindelse med nomadernes agerbrug vil det her være hensigtsmæssigt at sige et par ord om plovbrugets udbredelse i de sydlige dele af det centrale Algérie. Feilberg har i sin afhandling om plovens oprindelse fremhævet, at ploven sikkert er i brug på de lejlighedsvis dyrkede arealer uden for oaserne i det nordlige Sahara, men han har ikke været i stand til at fremskaffe oplysninger herom i litteraturen: „At Ploven benyttes paa disse lejlighedsvis dyrkede Arealer uden for Oaserne ved Nordgrænsen af det vestlige Sahara, har jeg ingen Beviser for; men jeg vil anse det for sandsynligt“.¹⁸⁾ Dette er rigtigt; jeg har iagttaget pløjning i rent ørkenagtige områder uden for oasen Messad, og den lige nævnte krumstangsplov fra Ghardaia bruges på uvan- det jord uden for oasen. I selve oaserne bruges ploven derimod ikke; her anvendes forskellige hakketyper, og en af disse (med bredt blad og ring) ses undertiden i nomadelejrene, hvor den benyttes til at lave afløbsrender rundt om teltene.

Handelen er hos steppenomaderne overordentlig udviklet. Ved handel skaffer de sig alle de ting, som de ikke selv producerer, eller i hvert fald kun frembringer i ringe mængde: korn, bomuldstøj, håndværksredskaber, kamelsadler, rotte- og sjakalsakse, plovskær, heste- og æselsko og meget andet. Disse varer fås ved at sælge får og geder og produkter fra disse som smør, uld, vævede stoffer o. a.

¹⁸⁾ Feilberg 1931, p. 199.

Det er dog ikke alene overskuddet fra hjordene, som er grundlæggende for handelen. Den omstændighed, at nomaderne på deres årlige vandringsstog bevæger sig mellem to vidt forskellige kultur-geografiske provinser, er af allerstørste vigtighed: det er Tells korn og Saharas dadler, som først og fremmest har gjort nomaderne til handelsfolk. Tidligere var denne handel mere udbytterig end nu; under det tyrkiske herredømme byttede nomaderne således i Tell et mål dadler for tre mål byg eller $1\frac{1}{2}$ mål hvede, i Sahara et mål byg eller et halvt mål hvede for tre mål dadler.¹⁹⁾ Når handelen er gået tilbage, skyldes det bl. a., at nomadernes karavaner nu ikke længere er det eneste forbindelsesled mellem nord og syd. I det centrale Algérie går der normalsporet jernbane til Blida og herfra smalsporet bane til Djelfa. Vest og øst herfor i departementerne Oran og Constantine er jernbanen for længst nået ned i selve ørknen. I departement Oran går der en smalsporet jernbane fra Oran over Saida til Ain Sefra og oaserne Figuig og Colomb-Béchar. Fra Constantine er der normalsporet bane helt til Biskra og derfra smalsporet bane til Touggourt. Således er der sørget for, at hvert departements hovedstad har forbindelse sydpå med jernbane, men det er måske nok så meget lastbiltrafikken, som har forstyrret karavanehandelen. Franske og enkelte arabiske bilselskaber — undertiden i besiddelse af nogle hundrede lastvogne og busser — sørger for gods- og personbefordring i de sydlige dele af landet. Denne biltrafik er stadig voksende, og man er for tiden stærkt optaget af at få bygget ordentlige veje. Der er en fortrinlig bilvej helt til Laghouat; derimod er der nogle steder mellem Laghouat og Ghardaia overhovedet ikke anlagt vej, men da jeg gennemkørte denne strækning januar 1950, var man i gang med at bygge en vej mellem de to oasebyer. Trods denne udvikling møder man dog stadig karavaner med korn og dadler.

I forbindelse med handelen kan det lige nævnes, at det halfagræs, som eksporteres til Europa (især England), indsamles af nomaderne. Jeg har haft lejlighed til at iagttage en såkaldt halfahøst syd for Djelfa september 1947. En bofast araber var af halfakompagniet ansat til at lede indsamlingen. Rundt omkring på steppen var Ouled Nail-nomaderne i færd med at afskære græsset, som blev samlet i bundter af en bestemt størrelse og vægt. Hele dagen kom nomadernes kameler og æsler til „halfacentralen“ med deres byrder, som så blev eftersat og vejret af lederen og derpå sat op i lange,

19) Bernard & Lacroix 1906, p. 208.

Fig. 10. Ouled Nail-nomade i Daya Ouin el Krecheb i færd med at tilvirke en kaffemortor af betoumtræ. De hertil anvendte redskaber er hammer, hulmejsel og økse. I baggrunden *Zizyphus lotus* og *Pistacia atlantica*.
 Daya Ouin el Krecheb. Nomade d'une tribu Ouled Nail, fabriquant un mortier à café.

høje stakke. Herfra kørtes halfaen til Djelfa på lastvogne og derpå med toget til Alger.

Metalhåndværk af enhver art er fuldstændig ukendt. De vigtigste håndværksgrene er her som hos andre steppenomader vævning, fletning samt noget træarbejde. Skind bruges især til vandsække og lignende. På den vandretliggende væv fremstiller kvinderne teltdugsstrimler, tæpper, kornsække og visse dragtstykker. Til fletning leverer halfagræsset materialet; man laver heraf måtter, malkeskåle, æselsadler, fodremme til kameler og meget andet. Træhåndværket er altid mandsarbejde. Under opholdet i dayalandet tilvirker mændene af betoumtræet kaffemortere,

Fig. 11. Telte ved Daya Ouin el Krecheb. De fleste nomadestammers telte er sorte, men hos Ouled Nail-nomaderne består teltdugen altid af vekslende sorte og brunrøde striber. Teltene er anbragt i retningen nord-syd af hensyn til den kølige nordenvind, og ved nordenden er opført en læmur af zizyphus og salsolaceer.

Tentes des Ouled Nail près de Daya Ouin el Krecheb.

kuskusfade, skeer, køller til teltslagning og enkelte andre ting. De vigtigste redskaber hertil er en lille dobbeltøkse (ret og tværoøkse), hammer og hulmejsel. I tilknytning til håndværket skal jeg lige omtale føden, der altid tilberedes af kvinderne. Det fremhæves ofte som typisk for nomader, at de især lever af mælk og smør; disse to ting spiller vel også en meget stor rolle for steppenomaderne i det centrale Algérie, men brød og kuskus (en ret bestående af små dampkogte melboller ikke meget større end riskorn) er dog så afgjort dér af større betydning for ernæringen, og håndkværnenes skurrende lyde er en naturlig del af nomadelejrens hele symfoni. Om morgenen spiser man som regel brød, om aftenen altid kuskus.

De enkelte kulturelementer, som ikke er knyttet til selve erhvervskulturen, skal jeg iøvrigt ikke gå nærmere ind på i denne forbindelse. Hvad boligen — teltet — angår, findes der netop fra det centrale Algérie en meget udførlig redegørelse,²⁰⁾ og en samlet

²⁰⁾ Rackow 1938, p. 153—161. Ubach & Rackow 1923, p. 165—171.

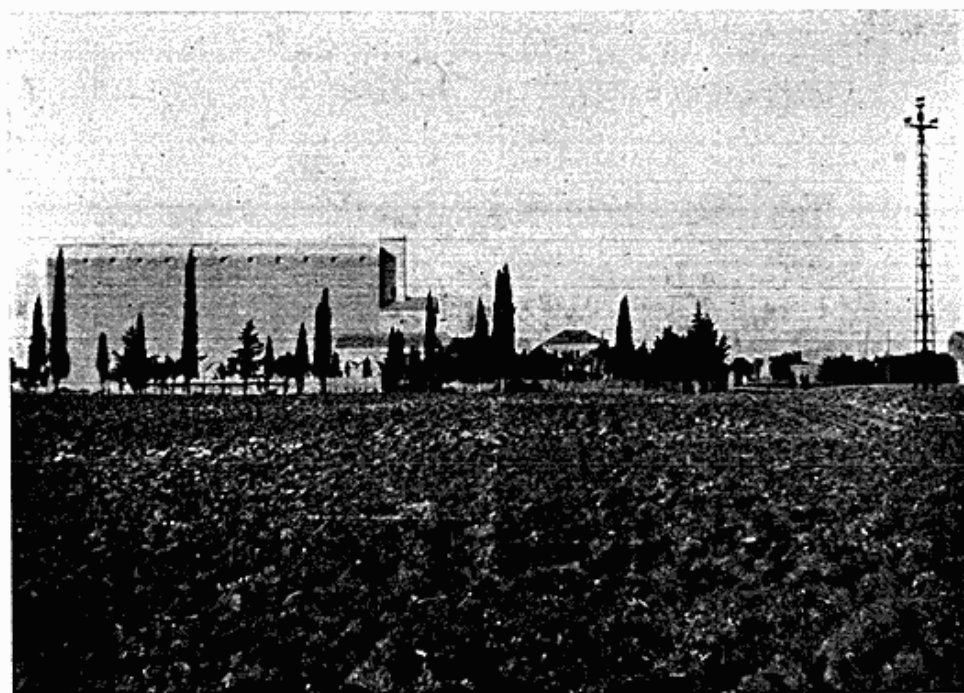

Fig. 12. Europæisk bebyggelse på Sersouplateauet vest for Burdeau. I forgrunden den maskinpløjede mark. I baggrunden til venstre kornmagasinet omgivet af cypresser. Til kornmagasinet fører en smalsporet jernbane.
Colonisation européenne au Plateau du Sersou à l'ouest de Burdeau.

fremstilling for hele Algéries vedkommende er givet af Feilberg, der også har taget spørgsmålet om tilpasning til de geografiske forhold op til behandling.²¹⁾

Til den nomadiske livsform knytter sig to store problemer: spørgsmålet om dens oprindelse og spørgsmålet om dens fremtid. De to problemer må have krav på lige stor opmærksomhed, ikke mindst fordi de til en vis grad er nært forbundne. Jeg skal her holde mig til fremtiden.

Den franske kolonisation har præget forholdene i Algérie overordentlig stærkt. Livsvilkårene er ændrede ikke alene i kystlandet og i Tell, men også i de såkaldte Territoires du Sud, der omfatter dele af Chottplateauet og ørknen. Franskmændene lod franske eller andre europæiske kolonister rykke ind i de mest frugtbare egne af landet. Dette ramte naturligvis især de fastboende i Tell, og der blev i dette område skabt et proletariat af landarbejdere. På kortet over nomadernes vandringsveje ses det, at sommerlejrene ligger mellem Tiaret og Boghari. Den vestlige og største del af dette omraade er Sersouplateauet — et om-

²¹⁾ Feilberg 1944.

råde, hvor jorden nu helt er på europæiske hænder. Nedbøren ligger her lige omkring de 400 mm, der sætter grænsen for Tell og dermed for agerbrug uden kunstig vanding, og der anvendes dry-farming. De europæiske farmere dyrker så godt som udelukkende hvede, og markerne har en kolossal udstrækning, hvilket man forstår, når man hører, at den største gård er på 1200 ha, og at alle farme er på nogle hundrede. Men udbyttet er sammenlignet med danske forhold meget ringe. Der er langt mellem stråene på stubmarkerne, og der skal et betydeligt areal til, for at det kan være virkelig lønnende at være farmer her, og der er da også som regel nogle kilometer mellem gårdenes store, hvidkalkede bygninger, der omgives af læhegn af cypresser. Den europæiske kolonisering bredte sig ved hjælp af dry-farming også noget syd for det egentlige Tell. Disse forhold kom til at ramme steppennomaderne, da deres ret til at vandre ind i Tell blev stærkt indskrænket, og det er i dag sådan, at nogle stammer skal ansøge om speciel tilladelse for at drage ind i dette område, angive hvor mange dyr de fører med sig o. s. v. Før den franske okkupation synes forholdet med hensyn til græsningsret i Tell at have været noget forskelligt for de enkelte stammer. Nogle steder var nomadernes ret bestemt af politisk overlegenhed, men andre steder — og det var næppe de færreste — var begge parter i lige høj grad interesseret i sommeropholdet i Tell. Det betød nemlig også rigdom for Tell-beboernes vedkommende. Nomaderne befordrede først og fremmest handelen mellem syd og nord, men også på anden måde kunne man høste fordel af deres komme. Nogle steder tog de de bofastes dyr med sig ned i ørknen, andre steder optrådte de som høstarbejdere, og deres kameler var nyttige ved korntransporten; endvidere gav de store hjerde markerne værdifuld gødning. Der har således i Algérie som andre steder i den nære Orient været en slags symbiose mellem bønder og nomader — den ene part har på mange måder været afhængig af den anden. I det centrale Algérie er dette gensidighedsforhold for en stor del forsvundet med kolonisationen, og som tidligere nævnt er karavanehandelen også gået tilbage. Dette i forbindelse med tørkeperioder kan skabe katastrofale forhold for nomaderne. I den geografiske oversigt har jeg allerede nævnt, at nedbørsmængden kunne veksle stærkt fra år til år, og at man i de sydlige dele af Algérie flere år i træk kunne have en nedbørsmængde langt under middel. Mit første ophold i Algérie i sommeren 1947 skete netop ved en sådan tørkeperiodes slutning. Ved hjælp af to klimatabeller, hvoraf den ene viser nedbørsfordelingen de sidste år ved

en række algerske stationer, den anden forholdene ved Djelfa, og en tabel over nomadernes kvægbestand sidstnævnte sted, skal jeg kort illustrere dette.

Tabel II.

Stationer Stations	1941/42	1942/43	1943/44	1944/45	Middel- nedbør 1931/38 <i>Pluviosité normale</i>	1944/45 i % af 1931/38 <i>Rapport à la normale</i>
Bordj-bou-Arréridj	248	362	299	257	400	64
Sidi-Aissa	185	273	284	186	309	60
Djelfa	300	357	214	255	308	83
Laghouat	163	266	84	150	167	89
Biskra	137	150	70	44	157	28

Nedbørsmængden i mm ved 5 stationer i det centrale Algérie.

Les données en mm de la pluviosité des 5 stations algériennes (Killian & Hodent 1947, p. 2).

Tabel II viser, at man så godt som alle steder i årene 1941—45 har haft en nedbørsmængde langt under normalen for 1931—38. Dette har haft katastrofal indflydelse på nomadernes kvæghorde. Killian & Hodent meddeler, at tabet af dyr på grund af tørken 1944—45 nogle steder gik helt op til 100 %, og at det officielle middeltal er 75—80 %.²²⁾ Disse tal stemmer helt overens med, hvad der blev oplyst mig af Commune mixte Djelfa og Commune mixte Aflou.

Tabel IV må tages med noget forbehold — især hvad fårebestanden angår. Det officielle tal ligger her i det store og hele langt under det tal, som administratørerne Bourgeois og Bataillon, Djelfa, anser for det sandsynligste. Dette hænger sammen med den ikke helt ukendte omstændighed, at nomaderne af hensyn til skatteopkrævningen angiver at besidde langt færre dyr, end de i virkeligheden ejer. Tallene for de andre husdyr skal være en del mere pålidelige. De store svingninger i antallet af dyr kan for en del forklares ud fra nedbørsmængden de enkelte år, hvilket fremgår ved at sammenligne med tabel III, men andre forhold end de rent klimatiske spiller ind. Det ses tydeligt, at nedbøren for 1939 ligger

²²⁾ Killian & Hodent 1947, p. 1.

Tabel III.

År Années	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945	1946	1947
Årlig middeltemperatur 1913-37 Température normale de 1913 à 1937	13°4	13°4	13°4	13°4	13°4	13°4	13°4	13°4	13°4
Middeltemperatur Température moyenne	13°1	—	13°4	14°5	16°6	13°4	—	14°2	15°4
Ekstr. maxim. temperatur Température maximum absolue	38°0	—	37°7	38°9	38°8	39°0	—	38°0	38°1
Ekstr. minim. temperatur Température minimum absolue	÷ 5°0	—	÷ 9°1	÷ 8°1	÷ 8°0	÷ 8°0	—	÷ 5°9	÷ 4°5
Gennemsnitlig nedbør 1913-37 Pluie normale de 1913 à 1937	308	308	308	308	308	308	308	308	308
Årlige nedbør Pluie de l'année	475	—	394	293	272	266	188	434	236
Gennemsnitlig antal nedbørs dage Nombre de jours de pluie. Normale de 1913 à 1937	63	63	63	63	63	63	63	63	63
Antal nedbørsdage enkelte år Nombre de jours de pluie dans les différentes années	76	—	82	75	58	54	47	59	64
Siroccoen, antal dage Sirocco. Nombre de jours	13	—	0	1	0	0	0	0	4

Klimatabel for Djelfa. Tabellen viser en meget stor nedbør 1939, som så aftager indtil 1946, da den atter stiger til noget over middel, for så atter at falde 1947. Denne tabel kan sammenlignes med tabel IV, der viser de forskellige husdyrs antal år 1939—47 i kreds Djelfa. Størsteparten af disse dyr tilhører nomader af Ouled Nail-forbundet. Efter Annuaire Statistique de l'Algérie. N. s. 1939—1947.

Tableau du climat de Djelfa. Température en degrés Celsius. Pluies en mm. Le tableau fait apparaître une très forte pluviosité en 1939, décroissant progressivement jusqu'en 1946 ou elle dépasse un peu la normale pour retomber en 1947. Comparez ces données avec celles du tableau IV qui indique le nombre de têtes du cheptel pour les années 1939 — 1947 dans le Cercle de Djelfa. La plupart de ces animaux appartiennent aux nomades de la confédération des Ouled Naïl. (Annuaire Statistique de l'Algérie. N. s. 1939—1947).

Tabel IV.

År Années	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945	1946	1947
Får 1) Moutons 2)	400.000 228.550	600.000 317.340	500.000 291.000	600.000 275.985	700.000 245.200	800.000 447.000	900.000 414.440	100.000 149.800	120.000 143.559
Geder Chèvres	55.520	58.220	65.020	64.020	70.000	71.376	70.866	39.903	48.750
Kameler Chameaux	8.495	8.450	10.020	10.357	9.000	8.712	7.044	4.267	5.244
Køer Boeufs	3.380	2.930	2.924	3.045	2.700	3.821	3.470	2.064	2.260
Heste Chevaux	2.096	2.722	2.524	2.415	2.166	1.784	1.919	1.119	1.146
Muldyr Mulets	443	501	500	321	289	463	479	307	243
Æsler Ânes	7.456	8.677	9.780	9.981	9.667	11.338	11.614	4.475	5.214
		A	B			C		D	

Tabel over den samlede kvægbestand i kreds Djelfa år 1939—1947. For fårenes vedkommende er angivet to værdier: 1) det sandsynlige antal, 2) det officielle antal. A = stærk stigning på grund af rigelig nedbør 1939. B = nedgang på grund af tvangsaflevering af får. C = stigning på grund af tvangsafleveringens ophør. D = katastrofal nedgang grundet den ringe nedbørmængde 1945. Statistikken udarbejdet af Commune mixte Djelfa.

Ce tableau fournit les données globales du cheptel du Cercle de Djelfa dans les années 1939 à 1947. Pour les moutons, on voit qu'il est indiqué deux chiffres: 1) leur nombre probable, 2) le nombre officiel. A = forte augmentation du cheptel par suite des pluies abondantes de 1939. B = diminution par suite des livraisons obligatoires de moutons. C = augmentation par suite de la suppression des fournitures obligatoires. D = diminution catastrophique par suite des faibles pluies en 1945. Statistique élaborée par la Commune mixte de Djelfa.

langt over middel og har bevirket en betydelig tilvækst for næsten alle husdyrarternes vedkommende 1940 (A). Fra år 1940 findes der desværre ingen nedbørstal, men man kan i 1941 spore en stærk tilbagegang i antallet af får, medens man for de andre husdyrs vedkommende finder såvel nogen tilbagegang som en ret stor tilvækst. Nedgangen for fårenes vedkommende skyldes da også først og fremmest tvangsaflevering på grund af krigen (B). 1942 og 1943 er de to værdier for fåretallet ikke i overensstemmelse med hinanden;

officielt er der nogen nedgang, men ifølge det sandsynlige tal en ret betydelig stigning. 1944 er der derimod for begge værdiers vedkommende en betydelig tilvækst, hvilket skyldes, at tvangsafleveringen ophæves det foregående år (C). År 1946 sker så den kolossale nedgang, der ikke alene rammer fårene, men også de øvrige husdyr, og som skyldes den meget ringe nedbør 1945 (D). 1946 er nedbøren igen langt over middel, og i 1947 er der så ifølge det sandsynlige tal en stigning af antallet af får, mens det officielle tal viser en mindre tilbagegang. Det ligger nær at antage, at den efter forholdene rigelige nedbør 1946 har skabt forbedrede græsgange, og at dyrebestanden virkelig er steget; dette synes i det store og hele bekræftet af de øvrige husdyrs antal, og efter hvad jeg selv erfarede sommeren 1947, var der også sket nogen fremgang. Imidlertid må man gøre sig klart, at en voldsom nedbør efter et ekstremt tørkeår ikke altid er af det gode. Tørkeår bevirker overgræsning og rydning af planter i ret stort omfang, og stærke regnskyl kan så yderligere forringe græsgangene ved vanderosion. Trods eventuel fremgang 1947 var tørkens følger dog tydeligt at spore 1950, og forholdene manglede endda en hel del i at være nogenlunde normale. Lignende svingninger i kvægbestanden på grund af de vekslende nedbørsforhold kendes også hos nomader andre steder i Orienten. Ifølge Calvet var antallet af får i Tunisie 1925 ca. 1.250.000; fra dette år er der snart langsomt, snart hurtigt sket en stigning, der kulminerer 1930 med 3.000.000 dyr. Bestanden stiger altså til mere end det dobbelte i løbet af fem år, men derpå sker der et kendeligt fald på grund af tørke, således at den samlede fårebestand 1931 ligger lidt under 2.000.000; på grund af forbedrede klimatiske forhold kommer der så det følgende år igen en pludselig stigning til op mod 3.000.000, og bestanden vokser nu indtil år 1936, da der findes lidt mere end 3.500.000 får i hele Tunisie. Dernæst indtræder en meget brat nedgang indtil 1938, da bestanden ligger noget under 2.500.000, og så igen en lige så brat stigning indtil 1942, da der angives at findes ca. 3.700.000 får. 1944 falder antallet til noget under 3.500.000 stk., hvorpå der sker en nedgang til ca. 1.750.000 i 1946. Så følger en ganske svag stigning i 1947 og en noget større nedgang i 1948, da den samlede fårebestand i hele Tunisie ikke ligger meget over 1.500.000 stk.²³⁾

Hvor nomaderne endnu ikke er helt pacificerede, medfører tørkeårene ofte krig mellem de enkelte nomadestammer og overfald på de bofaste. Hvordan forholdene kan udvikle sig for en nomade-

²³⁾ Calvet 1950, p. 331.

stamme, der lever på nogenlunde oprindelig vis, når tørken sætter ind, er skildret af flere forskere og måske bedst af Raswan fra Rualastammen i den syriske ørken.²⁴⁾ De store nomadiske opbrud i Asien, som skulle få så stor betydning også for Europas og Afrikas historie, tilskrives ofte klimaforværringer, og for den, som har oplevet en stor tørkeperiodes indflydelse på et nomadefolk, vil klimaforholdenes betydning altid stå stærkt understreget. Men pacificerede nomader som de centralalgierske er ude af stand til at råde bod på elendigheden ved militær magt.

1947 var et frygteligt år for nomaderne i det centrale Algérie, og tørkens virkninger forstærkedes yderligere af efterkrigstidsforholdene, hvor alt var fortvivlende dyrt. De nomader, som havde mistet alle deres dyr, havde slået sig ned rundt omkring byerne, hvor de ernærede sig på enhver tænkelig vis; mange hentede brænde ind til byerne og solgte det på markedet. Adskillige af de nomader, jeg traf, bar synlige tegn på underernæring. Omkring Aflou hos halvnomaderne Adjaletes, Sidi Brahim o. a. var forholdene særlig slemme, og navnlig var det gået hårdt ud over børnene.

Da Bernard & Lacroix i 1906 udgav deres meget udførlige og stadig meget værdifulde værk om nomadismen i Algérie, var det først og fremmest for at påvise, i hvilken retning den nomadiske erhvervs-kultur skulle ledes, og få slået fast, om det overhovedet var ønskeligt at bevare nomadismen. De kom til det resultat, at man absolut burde søge at hjælpe nomadismen ind i et mere fast leje, hvis det da ikke derved kom til at gå ud over andre erhverv. Dette synspunkt er stadig fremherskende, og ikke mindst efter den sidste katastrofe har man søgt efter nye midler til stabilisering af dette usikre og turbulente erhverv.

Nomadekulturen er i Algérie som så mange andre steder i flere henseender stærkt traditionsbunden og irrationel. Det er velkendt, at langt de fleste nomadefolk kun forholdsvis sjældent slagter et dyr; dyrene er den egentlige værdimåler, og den store hjord giver social anseelse. Dette fører som regel til alt for store hjerde, og dyrene bliver derfor underernærede på grund af for sparsom græsning. Samtidig går det hårdt ud over gæsgangene, som kan ødelægges for flere år — eventuelt for stedse. Indførelse af pengeøkonomi må være en betingelse for at ændre den gammeldags nomadisme til en mere rationel erhvervsform, og i Algérie er dette forhold måske ikke så grelt som de fleste andre steder, da penge er i almindelig brug, men efter år med meget rigelig nedbør findes der dog til tider alt for

²⁴⁾ Raswan 1934, p. 67 ff.

Tabel V.

År Années	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945	1946	1947
Væddere <i>Béliers</i>	329	312	323	341	292	272	208	130	133
Beder <i>Moutons</i>	1.056	1.043	982	917	842	829	673	398	394
Får <i>Brebis</i>	3.210	3.173	3.257	3.505	3.172	3.330	3.693	1.695	1.726
Lam <i>Agneaux et agnelles</i>	1.811	1.768	1.588	1.783	1.223	1.401	1.302	585	892
Ialt <i>Total de l'espèce</i>	6.406	6.296	6.150	6.546	5.529	5.832	5.367	2.808	3.145
Uldproduktion i t. <i>Production de laine, en t.</i>	6800	6400	6400	6700	5400	4900	4800	2100	2600

Algéries samlede bestand af får (tal i 1000) samt uldproduktion (urenset).

Cheptel ovin de l'Algérie (en milliers de têtes) et production de laine (en quint). Annuaire Statistique de l'Algérie. N. s. I. 1939—1947.

mange dyr. Der har gennem tiderne været drevet frygtelig rovdrift på de algierske skove af både dyr og mennesker. Med græsgangene forholder det sig på samme måde, thi det er ikke alene dyrene, som er skyld i ødelæggelsen. Efter tørken, hvor så mange nomader slog sig på indsamling af brænde i bjergene og dayaerne, har menneskene også på mere direkte måde taget del i ødelæggelsen. Både i 1947 og 1950 så jeg ved næsten alle større byer nomadernes brændselskaravaner med tunge læs af salsolaceer, jujubiers og til tider betoum. Hvor meget der blev ryddet, fik jeg en lille anelse om, da jeg i 1950 opholdt mig i Guerrara. Hele dagen kom kamelerne ind fra ørknen med de store brændselsbyrder, som var hentet i de nærliggende dayaer. De tornede jujubierbuske og de kraftige betoumtræer virker meget stærkt beskyttende for de enårige planter, som har så stor betydning for kvæget. Når disse buske og træer ryddes, begynder vand- og vinderosionen; al humus forsvinder, og efterhånden indfinder ørknen sig. De værdifulde voksesteder for de enårige planter forsvinder dermed også, og den dayajord, som har så stor betydning for nomadernes agerbrug, mister sin frugtbarhed. Betoumtræerne er iøvrigt ikke alene blevet ryddet for at

tjene til brændsel; paa grund af mangel på foderplanter har man hugget grene af for at skaffe dyrene noget at æde; senere har man så ganske vist lavet trækul af stammen. Som nævnt har man også indsamlet salsolaceer til brændsel, og erosionen har derpå yderligere været med til at ødelægge de græsgange, der er blevet hærget ved overgræsning. Det er mange år siden, man påbegyndte arbejdet med at beskytte og genskabe de algierske skove,²⁵⁾ men en effektiv beskyttelse af græsgangene er endnu ikke gennemført, og det vil i dette tilfælde sikkert også være vanskeligere. Det drejer sig naturligvis nu først og fremmest om, at de ødelagte områder får lov at ligge hen. Forsøg hermed har ifølge Killian og Hodent allerede været udført ved Tadmit. Det har vist sig, at artemisia regenererer over hele det beskyttede område i det tredje år, til trods for at de klimatiske forhold ikke har været helt gode; salsolaceer regenererer ligeledes godt, men fuld regeneration over hele det beskyttede areal forudsætter særlige klimatiske forhold.²⁶⁾ En helt forsvarlig beskyttelse vil kræve yderligere foranstaltninger. Man må først og fremmest hindre overgræsningen efter de gode nedbørsår, der, som tabellerne så tydeligt viser det, ofte efterfølges af år med meget minimal nedbør; d. v. s. at man må søge klarhed over de enkelte distrikters værdi og begrænse antallet af dyr derefter. En anden mulighed, som har været kronet med stort held gennem adskillige år, er at anlægge vandingsbrønde til nomadernes dyr. I et så aridt område som de sydlige dele af det centrale Algérie er græsning i sig selv ikke nok: der må også være vand. Ved anlæggelse af vandingsbrønde har man fået udnyttet store områder, som ellers har ligget uudnyttet hen. Da jeg opholdt mig i Djelfa 1950, havde man netop her fået gravet nogle nye, betonstøbte brønde i omegnen. Disse brønde havde en meget stor diameter (nogle meter), således at flere kunne hale vand op samtidig; i tilknytning til selve brøndene var opført fire lange drikkestrøg, således at hele anlægget tog sig ud som et kors med en cirkel i skæringspunktet. Alle disse foranstaltninger må nødvendigvis gennemføres, men spørgsmaalet er, om dette er tilstrækkeligt, hvis der virkelig sætter en alvorlig tørkeperiode ind. Det er det næppe. Man har da i Commune mixte Djelfa overvejet at dyrke lucerne, som i tørret tilstand skal hengemmes, til tørken atter sætter ind. Sommeren 1947 deltog jeg sammen med M. administrateur Bourgeois i en undersøgelse af ouedernes vandføring i et større område syd for

²⁵⁾ Marc 1930.

²⁶⁾ Killian & Hodent 1947, u. 5.

Monts des Ouled Nail. Det, der karakteriserede det valgte areal, var den omstændighed, at ouederne her gennembrød nogle lave fjeldkamme, umiddelbart før de løb ud på plane sletter. Det var tanken at få bygget en dæmning tværs over gennembrudsdalen og så overrisle den bagved liggende slette til lucernedyrkning. Det var af forskellige grunde ikke helt klart, om forehavendet kunne realiseres, og det er endnu ikke ført ud i livet. Derimod har man begyndt at dyrke lucerne i mindre omfang på en regeringsfarm nær Tadjemout sydøst for Djebel Amour mellem Aflou og Laghouat.

Græsningsproblemet er imidlertid langt fra det eneste; der er meget andet at tage hensyn til, hvis nomadismen skal omdannes til et rationelt erhverv, og det vil være umuligt at gå ind på alt dette i denne forbindelse, især da nogle af disse problemer forudsætter analyse af social organisation o. l. En ting, der hænger sammen med den gamle, traditionsbundne nomadeform, er f. eks. den omstændighed, at forholdet mellem han- og hundyr kan være uhenigtsmæssigt; tit er der alt for mange handyr i hjorden, og dyr af begge køn får lov til at gå som avlsdyr, selv om de set fra et moderne synspunkt burde have været slagtet; parringen foregår uden kontrol af nogen art. Hvis handyrene overhovedet kastreres, sker dette ofte for sent. Det er karakteristisk for så godt som alle nomader, at de har særlige midler til at hindre ungerne i at drikke mælken, som det f. eks. er anført under beskrivelsen af kamelen. Dette kan føre til, at ungerne får alt for lidt mælk; nogle steder synes man dog at være klar over dette. Da jeg opholdt mig i dayalaget 1950, var en hel del af fårene syge, således at de ikke gav ret meget mælk. Man overlod da al mælken til lammene, og nogle af fårene tvangsfodrede man tilmed med korn. Så godt som alle de hidtil nævnte eksempler på irrationel kvægavl kan føre til underernæring af dyrene, og dette vil sige, at der kan hengå to eller flere år mellem fødslerne, mens det normale ellers kun er et år. Det er naturligvis også af allerstørste betydning at få gennemført regelmæssig dyrlægekontrol, så de vigtigste sygdomme kan undgås. I 1950 havde man omkring Djelfa netop fået bygget nye veterinærstationer. Til disse stationer hører altid en stor, rektangulær, betonstøbt fold med tre aflukker. I det første undersøges, eventuelt vaccineres, dyrene, i det andet drives de gennem et bassin, og i det tredje tørres de. At beskytte dyrene mod kulden synes ikke at være nødvendigt. Fårene klarer sig i hvert fald udmærket, hvorimod gederne i regn og kulde ved nattetide altid søger ind i teltene, hvor de er til stor gene for de sovende. Man har tidligere i visse

egne af Algérie søgt at opføre læstalde, men forsøget er ikke faldet heldigt ud. Dels var staldene for små, dels brugte nomaderne dem som brændsel.²⁷⁾ Dette sidste er et almindeligt udtryk for nomadernes ringe respekt for fast ejendom. Anstrengelserne for at få omorganiseret det nomadiske erhverv synes desværre ikke altid at bære lige stor frugt. Med hensyn til de to nyoprettede veterinærstationer, jeg besøgte, var man bange for, at det ikke ville være helt let at få nomaderne til at komme med deres dyr.

Det vigtigste problem er vel trods alt en stabilisering af erhvervet, således at de store katastrofer i tørkeårene kan undgås, og det virkelig bliver lønnende at drive nomadehåndværket. Først når erhvervet ligger i nogenlunde fast leje, vil det være muligt at gøre nomaderne til rationelle kvægavlere. Det er klart, at dette aldrig vil opnås helt og fuldt uden almindelig skoleundervisning, men de materielle kår synes i det centrale Algérie endnu ikke at være tilstrækkelig gode til at indføre en sådan. Der er en ret stor sandsynlighed for, at hvis undervisningen sætter ind nu, vil den kommende generation opgive nomadelivet. Med mere rationelle driftsmetoder vil antallet af får i Algérie efter beregningerne kunne stige til mere end det dobbelte af den nuværende bestand. Killian og Hodent meddeler, at antallet af får i hele Algérie har været oppe paa 10 mill., men at det nu er en hel del lavere; man har beregnet, at det skulle være muligt at have et fårehold på mellem 20 og 30 mill. stykker.²⁸⁾ Betragter man den officielle statistik (tabel V) over Algéries samlede bestand af får, ser man, at i årene 1939—1947 har tallet ikke oversteget 7 mill., og at det i 1946 var under 3 mill. Selv om man formentlig må regne med, at disse tal er en hel del for lave, så er det dog klart, at der er meget, meget langt igen, før man når en tilfredsstillende kapacitet. Spørgsmålet om en bevidst og hensigtsmæssig udvikling af nomadekulturerne er så småt ved at blive taget op til overvejelse selv uden for de lande, som er besat af europæiske kolonimagter. Nogle steder har man forsøgt at gøre nomaderne til bofaste bønder med et ringere kvæghold. Det skal ikke benægtes, at det kan lykkes, idet problemstillingen ikke er helt ens overalt, men der gives også eksempler på, at det er mislykkedes;²⁹⁾ jeg skal her lade problemet ligge, da det vil føre ud over det rent materielle.

27) Bernard & Lacroix 1906, p. 172 ff.

28) Killian & Hodent 1947, p. 5.

29) Et forsøg på at gøre nomadebefolkningen i det østlige Tunis bofast synes at være faldet uheldigt ud (Despois 1935). Bl. a. fordi den frie nomadiske til-

Især ved studiet af folkenes sociale og åndelige kultur vil forbindelsen mellem den kulturhistoriske forskning og den såkaldte praktiske eller anvendte etnografi træde tydeligt frem. Det må være en pligt for fremtidens etnologer at tage sig af begge opgaver.

Ved velvillig støtte fra Knud Rasmussen Fondets bestyrelse samt Københavns og Århus universiteter er jeg blevet i stand til at foretage endnu en rejse til Algérie. Det er mit håb, at jeg på denne rejse kan indhøste nye resultater af betydning for nomadismens oprindelse såvel som for dens fremtid.

LITTERATUR

- Adametz, Leopold:* Herkunft und Wanderungen der Hamiten erschlossen aus ihren Haustierrassen. Osten und Orient 1. Reihe, 2. Bd. Wien 1920.
- Antonius, Otto:* Grundzüge einer Stammesgeschichte der Haustiere. Jena 1922.
- Bernard, Augustin & Lacroix, N.:* L'évolution du nomadisme en Algérie. Alger & Paris 1906.
- Bernard, Augustin & R. de Flotte de Roquevaire:* Atlas d'Algérie et de Tunisie. Alger & Paris 1923 ff.
- Calvet, M.:* L'activité économique. Initiation à la Tunisie p. 307—387. Paris 1950.
- Capot-Rey, Robert:* Le nomadisme dans l'Afrique du Nord-Ouest d'après P. G. Merner. Annales de Géographie XLVIII. p. 184—190. Paris 1939.
- Capot-Rey, Robert:* Le mouvement pastoral dans le Sahara français. Travaux de l'Institut de Recherches Sahariennes I. Alger 1942.
- Célérier, J.:* La transhumance dans le Moyen-Atlas. Hesperis VII. p. 53—68. Paris 1927.
- Demontès, Victor:* L'Algérie Agricole. Collection du Centenaire de l'Algérie. Paris 1930.
- Despois, J.:* La fixation des bédouins dans les steppes de la Tunisie orientale. Revue Tunisienne, No. 23 et 24, 3e et 4e trim. p. 347—359. Tunis 1935.
- Feilberg, C. G.:* Et Hovedværk om Ploven og nogle dertil knyttede Betragtninger. Geografisk Tidsskrift XXXIV. p. 161—170 & 195—205. København 1931.
- Feilberg, C. G.:* La tente noire. Nationalmuseets Skrifter, Etnografisk Række II. København 1944.

værelse synes at skabe en vis foragt for al fast ejendom. Jeg har syd for Monts des Ouled Nail set et hus hærget fuldstændig af nomaderne. Hertil kommer så, at fordringerne til hygiejne er langt større i et fast hus end i teltet.

- Killian, M. & Hodent:* Le recensement des pâturages sur les Hauts-Plateaux algériens, les steppes présahariennes et le rôle de l'aviation. *Journal de la Société des Africanistes* XVII. p. 1—5. Paris 1947.
- Lehmann, Otto:* Das Kamel. *Zeitschrift für wissenschaftliche Geographie* VIII. Weimar 1891.
- Lehureaux, L.:* Le nomadisme et la colonisation dans les hauts plateaux de l'Algérie. *Renseignements coloniaux* 1931.
- Lindblom, K. G.:* The Use of Oxen as Pack- and Riding-Animals in Africa. *Riksmuseets etnogr. avd. Sm. meddel. X.* Stockholm 1931.
- Marc, H.:* Notes sur les forêts de l'Algérie. *Collection du Centenaire de l'Algérie.* Paris 1930.
- Merner, Paul-Gerhardt:* Das Nomadentum im nordwestlichen Afrika. *Berliner Geographische Arbeiten.* Heft 12. Stuttgart 1937.
- Rackow, Ernst (& Caskel, Werner):* Das Beduinenzelt. Nordafrikanische und arabische Zelttypen mit besonderer Berücksichtigung des zentralalgerischen Zeltes. *Baessler Archiv.* XXI p. 151—184. Berlin 1938.
- Raswan, Carl R.:* Im Land der schwarzen Zelte. Berlin 1934.
- Raunkiær, Barclay:* Centraletunisien. En erhvervsgeografisk Studie. *Geografisk Tidsskrift* XXI. p. 12—25. København 1912.
- Steensby, H. P.:* Nogle etnografiske Iagttagelser fra en Rejse i Algier og Tunis 1908. *Geografisk Tidsskrift* XIX—XX. p. 269—285, 24—39, 65—76, 185—192. København 1908—1910.
- Ubach, Ernst & Rockow, Ernst:* Sitte und Recht in Nordafrika. *Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft* XL. Ergänzungsband. Stuttgart 1923.
- Annuaire Statistique de l'Algérie. Nouvelle Série. Premier Volume. 1939—1947.*
- Afrique 1: 500.000. Filles Orléansville, Alger, Mascara, Biskra, Laghouat, Ghardaia. Institut Géographique National. Paris 1941—1942.*

RÉSUMÉ

Le nomadisme en Algérie centrale.

Au cours de l'été 1947 et de l'hiver 1950, j'ai fait deux courts voyages en Algérie centrale afin d'étudier les conditions de vie des nomades de cette région. Je saisis l'occasion qui m'est donnée ici pour adresser mes vifs remerciements à Messieurs les administrateurs Bourgeois et Bataillon, au Lieutenant Grassy, à M. Cauvet, ainsi qu'à mon excellent ami, M. Knibiehly, tous à Djelfa. Je dois remercier aussi tout particulièrement MM. Caïd Malek, Zenina, Mohammed ben Bachir, Makhzen Saharien, également de Djelfa. Par ailleurs, je suis très reconnaissant du gracieux concours qu'ont bien voulu me prêter M. Marçais, du Gouvernement Général, et M. Grangé, de la Maison de l'Artisanat, à Alger. Le Consul du Danemark, M. Jørgen Petersen et les services du Consulat n'ont cessé de me fournir un constant et précieux appui. Enfin, j'adresse aussi mes meilleurs remerciements à mes deux amis danois Clas et Niels Wismar, d'Alger. Nombreux sont ceux qui, d'ailleurs, m'ont facilité l'accomplissement de ma tâche.

En 1947, mon séjour dura deux mois et demi environ, en 1950, un mois seulement. C'est pourquoi, dans la mesure où cela semblait nécessaire ou souhaitable, j'ai complété ma propre documentation en utilisant la littérature existant sur le sujet que j'ai pu me procurer au Danemark. C'est dans le Cercle de Djelfa, parmi les nomades Ouled Nail que j'ai fait les études les plus approfondies. L'Algérie est le pays des contrastes tant par les formes du terrain que par son histoire, son climat, sa géographie botanique et sa géographie humaine. En ce qui concerne le climat, il convient de souligner que la pluviosité est très peu constante. Au point de vue de la géographie botanique, on distingue entre le Tell (forêt et maquis), la steppe et le désert. La limite méridionale du Tell (correspondant sensiblement à l'isohyète de 400 m) est à peu près identique à la région où l'on trouve les dernières exploitations agricoles sédentaires sans irrigation artificielle. Au Sud de celle-ci s'étend la steppe sous ses différents aspects. Les plantes des steppes se sont adaptées à un climat à peu près uniforme et c'est la nature du sol qui détermine la plus ou moins grande expansion des différentes espèces. Ce sont les plantes persistantes qui donnent à la steppe leur empreinte et si celles-ci peuvent résister à la sécheresse du climat, c'est qu'elles ont un système racinaire très développé. Ce qui caractérise la steppe, c'est justement qu'on y trouve une végétation très clairsemée. Les différentes espèces n'ayant pas la même faculté d'adaptation dans tous les sols, il n'y en a généralement qu'une seulement sur un espace donné. Parmi les plantes persistantes, citons tout d'abord l'alfa qui présente une grande importance pour les nomades, parce qu'elle leur fournit la matière nécessaire à leurs ouvrages de vannerie et de tressage. Par ailleurs, avec leurs chameaux et leurs ânes, ce sont aussi les nomades qui récoltent l'alfa exporté. Comme plantes fourragères, on trouve notamment le chih et les salsolacées. Ce sont les plantes persistantes qui ont le plus d'importance pour les nomades; toutefois, quelques plantes annuelles en ont aussi, notamment certaines graminées et labiées. Comme elles sont dépendantes de la pluie, elles ne durent guère qu'un mois. Elles sont indispensables pour la réussite de l'agnelage, l'engraissement des animaux de boucherie, etc. Les pâturages Nord-sahariens, avec leurs plantes annuelles, ont toujours joué un grand rôle dans la vie des nomades des steppes. La région des dayas — dépressions où le niveau des eaux souterraines est élevé — de la zone présaharienne ou du Sahara proprement dit présente un intérêt tout particulier. On y trouve surtout deux espèces caractéristiques: les bétoum (*Pistacia atlantica*) et les jujubiers (*Zizyphus lotus*). Les premiers sont de gros arbres, parfois assez élevés, les derniers des arbustes broussailleux. Ces deux espèces ont une importance directe et indirecte pour les nomades. Par ailleurs, c'est aussi dans les dayas que beaucoup de nomades pratiquent leur primitif labour. Le passage de la steppe au désert au Sud de l'Atlas saharien est très progressif et le désert n'est en réalité qu'une steppe où la végétation est encore plus clairsemée et où elle disparaît parfois entièrement. D'après les conditions géographiques naturelles, en allant du Nord au Sud, on peut distinguer en Algérie centrale les formes suivantes de genres de vie dans lesquels l'élevage joue un grand rôle: agriculture sédentaire avec élevage bovin dans le Tell

jusqu'à l'isohyète de 400 mm, semi-nomadisme avec courtes migrations et activité agricole, entre l'isohyète de 400 et de 300 mm. Ces genres de vie se rattachent donc plus ou moins au Tell. Des deux côtés de l'isohyète de 250 mm, on rencontre les nomades des steppes qui, au cours de leurs migrations estivales, pénètrent jusque dans le Tell, mais qui, en hiver, voyagent dans la zone présaharienne ou dans le désert lui-même. Dans le Sahara proprement dit, vivent les nomades du désert (les Touareg et les Chaanba). Les confédérations Larbâ et Saït Otha, dont nous allons étudier plus particulièrement les conditions de vie, appartiennent aux nomades des steppes. Les Ouled Nail en font aussi partie à beaucoup d'égards. C'est surtout parmi ces derniers que j'ai eu l'occasion de faire mes études. Le principal animal domestique des nomades des steppes est le mouton, de la race dite "arabe". La chèvre a moins d'importance, c'est surtout l'animal qui fournit le lait et dirige les troupeaux de mouton. Sa peau et son poil sont aussi utilisés dans l'artisanat nomade, mais elle n'a aucune valeur commerciale. Le chameau est surtout un animal de bât, indispensable au cours des migrations qui s'effectuent sur de très longues distances (voir la carte de la fig. 2). Le cheval, le mulet et l'âne sont aussi d'une certaine utilité. L'élevage du bétail est naturellement l'activité la plus importante des nomades, mais il ne faut cependant pas oublier l'agriculture et le commerce. L'agriculture est un labour primitif, d'un caractère très extensif. On cultive la terre dans les régions montagneuses et les dayas; on laboure et on enseme en septembre—octobre et l'on récolte en juin. Le grain est coupé avec une faucille. La charrue utilisée est du type à age courbé. Le labour extensif des nomades et des sédentaires s'étend très loin au Sud, jusque dans le désert. Je l'ai rencontré dans des régions absolument désertiques, à proximité de l'oasis de Messad, et la charrue que l'on voit sur l'image était aussi utilisée sur les terres non irriguées près de l'oasis de Ghardaia. Je n'ai jamais vu la charrue utilisée dans les oasis mêmes. Les nomades cultivent l'orge et le blé. Normalement, on enseme et on récolte surtout de l'orge, mais cela peut varier. L'agriculture est loin de pouvoir suffire aux besoins des nomades en grains, et ils sont obligés de se procurer le reste en faisant du commerce. Pendant les bonnes années, les nomades vendent le surplus de leur cheptel, mais si les nomades sont devenus un peuple de marchands, c'est surtout parce qu'au cours de leur migrations annuelles ils se déplacent entre deux provinces extrêmement différentes d'un point de vue de géographie humaine: le Tell et le Sahara. Les migrations nomadiques se rattachent étroitement au commerce des grains du Tell et des dattes du Sahara. Autrefois, ce commerce était plus important et plus rémunérateur qu'aujourd'hui. D'après Bernard & Lacroix, sous la domination turque, les nomades du Tell échangeaient une mesure de dattes contre trois mesures d'orge ou une demi-mesure de blé, au Sahara une mesure d'orge ou une demi-mesure de blé contre trois mesures de dattes (Bernard & Lacroix 1906, p. 208). Si le commerce a sensiblement régressé, c'est entre autres parce que les caravanes nomades ne sont pas actuellement le seul moyen de communication entre le Sud et le Nord. Le chemin de fer de Djelfa et surtout le trafic automobile routier peuvent transporter maintenant les marchandises à

destination des régions méridionales de l'Algérie centrale. L'artisanat nomade porte surtout sur le tissage, les ouvrages de vannerie, de tressage et quelques articles en bois. Sur le métier horizontal, on tisse les bandes d'étoffe destinées à la confection des tentes, des burnous, des tapis et d'autres articles. Ils utilisent à ces fabrications la laine des moutons, le poil de chameau et le poil de chèvre, ce dernier servant notamment au tissage des toiles de tente. Pour tresser les selles ou les bâts d'âne, les bols à lait, les plateaux, les nattes et cordes destinées à différents usages, on utilise surtout l'alfa. Lorsqu'au cours de l'automne et de l'hiver les nomades séjournent dans la région des dayas, ils s'adonnent au travail du bois; avec une hache à double tranchant (vertical et transversal), un marteau et un poinçon, se servant des troncs de bétoum, les hommes fabriquent des plats en bois, des mortiers à café, des massues pour enfoncer les piquets des tentes, des cuillers. Je ne m'étendrai pas sur ces éléments culturels. La tente de l'Algérie centrale a déjà été étudiée et décrite (Rackow 1938, p. 153—161; Ubach & Rackow 1923, p. 165—171) et Feilberg (1944) en a donné un compte rendu très complet, étudiant la question de son adaptation aux conditions géographiques. La colonisation européenne a apporté de grands bouleversements dans les conditions de vie de la population indigène, surtout des habitants des régions côtières et du Tell. Elle a influé aussi sur le nomadisme. L'accès au Tell est maintenant limité et, comme déjà mentionné, le commerce a régressé. Au cours des dernières années, la situation des nomades est devenue absolument désespérée en beaucoup d'endroits. Ceci est dû toutefois à d'autres facteurs et doit être attribué en grande partie au fait que presque partout la pluviosité a été loin d'atteindre la normale, comme il ressort du tableau II. Au tableau III, j'ai relevé quelques facteurs climatiques de Djelfa; on constate aussi les fluctuations considérables de la pluviosité d'une année à l'autre et surtout les faibles quantités de pluies en 1945. En comparant le tableau III au tableau IV, on constate la diminution catastrophique du bétail enregistrée après 1945. Dans certaines régions, les nomades ont perdu jusqu'à 100 % de leur cheptel et la moyenne apparaissant des statistiques officielles publiées était de 75 à 80 %. Au tableau IV, on trouvera deux données en ce qui concerne les moutons. Le chiffre officiel est considéré par l'administration comme étant beaucoup trop faible, ce qui est attribué aux taxes fiscales sur les troupeaux. Par contre, il est plus vraisemblable que les chiffres se rapportant aux autres animaux domestiques soient exacts. Ce tableau a aimablement été élaboré par MM. Bourgeois et Bataillon, de Djelfa. Au tableau V, on trouvera les données globales du cheptel ovin de l'Algérie. On constatera également ici l'énorme diminution relevée en 1946, année qui suivit la catastrophique sécheresse. Cette période de sécheresse n'a pas seulement entraîné une triste situation des nomades en 1946 et dans les années suivantes, mais elle contribué à la ruine des pâturages. Par suite du manque de pluie, le pacage est devenu trop intense; pour vivre, les nomades ont par ailleurs été amenés à détruire la végétation naturelle, vendant les salsolacées, les jujubiers et les bétoum comme combustibles sur les marchés urbains. Il s'en est suivi une érosion par l'eau et le vent, de sorte qu'en beaucoup d'endroits les pâturages ont été

détruits. Dans les dayas, les bétoums ont été élagués pour procurer des aliments au bétail, les troncs étant ensuite transformés en charbon; les jujubiers ont également souffert. La végétation caractéristique des dayas, qui offrait une protection naturelle aux plantes annuelles a ainsi été ruinée dans bien des régions. Par suite de l'érosion, l'humus du sol a disparu et par là aussi le sol fertile des dayas qui présentait une si grande importance pour l'agriculture des nomades. Il sera donc indispensable de protéger maintenant les pâturages si l'on veut obtenir une régénération de la végétation. Killian & Hodent communiquent qu'un essai a prouvé qu'il était possible de régénérer l'artémisia sur une superficie mise en défens dès la troisième année. La régénération des salsolacées est également possible, mais une régénération complète sur tous les sols mis en défens demande des conditions climatiques spéciales (1947, p. 5). La protection des pâturages doit donc être considérée comme indispensable, mais on peut évidemment travailler aussi à l'établissement de nouveaux pâturages. Pour que les animaux des nomades puissent subsister dans une région donnée, il leur faut deux choses: le fourrage et l'eau. En installant des puits d'abreuvoir, on peut ainsi augmenter considérablement l'étendue des pâturages. La construction de ces puits est depuis bien des années un des points sur lesquels portent les efforts de l'administration pour encourager le nomadisme. Pendant mon séjour à Djelfa, en 1950, on venait justement de construire de nouveaux puits à l'usage des nomades. Le puits de béton lui-même est très large (plusieurs mètres) de sorte que plusieurs personnes à la fois peuvent y puiser de l'eau pour les animaux. Se rattachant au puits, on a construit quatre longs abreuvoirs, toute cette installation prenant alors la forme d'une croix avec un grand cercle au milieu. L'Administration cherche aussi de beaucoup d'autres manières à améliorer les conditions de vie des nomades. C'est ainsi que dans le Cercle de Djelfa on a ouvert des stations vétérinaires où les animaux peuvent être lavés et vaccinés. On n'a pas cru d'ailleurs que cela serait suffisant en cas de nouvelle période de sécheresse et l'on a étudié la question de la culture de la luzerne que l'on sécherait pour la réserver aux animaux des nomades pendant les périodes de sécheresse. En septembre 1947, j'ai fait avec M. Bourgeois une excursion dans la région qui se trouve au Sud des Monts des Ouled Nail pour vérifier la quantité d'eau d'un oued, après une forte averse de la nuit précédente. C'était juste à l'endroit où l'oued traverse quelques basses crêtes montagneuses, devant un plateau. On avait l'intention de construire un barrage entre les deux parois de montagne et d'irriguer la plaine qui se trouvait derrière pour y cultiver de la luzerne. On n'était pas certain de pouvoir réaliser ce projet, et il ne l'était pas encore en 1950. Par contre, on cultivait de la luzerne, sur une petite échelle, dans une ferme du gouvernement français, près de Tadjemout. L'administration de Djelfa a d'ailleurs essayé par beaucoup d'autres moyens d'assurer au nomadisme un statut économique constant. Il est évident qu'avant d'être arrivé à une certaine stabilité des conditions de vie et d'avoir rendu rémunératrice l'activité du nomade, il sera difficile de réaliser l'enseignement général qui doit constituer la base du nomadisme rationnel parfait. En Algérie, on s'est rendu compte depuis très longtemps qu'il était souhaitable de conserver

le nomadisme partout où cela était possible, et les efforts faits dans ce sens ne peuvent manquer d'avoir aussi une grande importance pour la réorganisation du nomadisme ailleurs. En certains endroits, on a cru qu'il était désirable de rendre les nomades sédentaires. Il est possible que l'on y soit arrive, mais il est possible que dans d'autres régions, on ait échoué. Le problème n'est pas le même partout et je ne chercherai pas à l'approfondir, ce qui ne peut être fait qu'en se basant sur une analyse de la culture sociale et spirituelle. Il convient de souligner cependant que, dans la plupart des régions, les nomades utilisent des étendues très vastes qui resteraient autrement tout à fait improductives et qu'en bien des lieux leur élevage pourrait prendre une beaucoup plus grande valeur, non seulement pour la population locale, mais aussi pour l'exportation. D'après Killian & Hodent (p. 5), on a calculé qu'il devrait être possible d'avoir en Algérie un cheptel ovin comptant entre 20 et 30 millions de têtes. Si l'on compare ces données à celles du tableau IX qui indiquent le nombre des moutons dans les années de 1939 à 1947, on voit immédiatement que l'on est encore loin d'y parvenir.

Især ved studiet af folkenes sociale og åndelige kultur vil forbindelsen mellem den kulturhistoriske forskning og den såkaldte praktiske eller anvendte etnografi træde tydeligt frem. Det må være en pligt for fremtidens etnologer at tage sig af begge opgaver.

Ved velvillig støtte fra Knud Rasmussen Fondets bestyrelse samt Københavns og Århus universiteter er jeg blevet i stand til at foretage endnu en rejse til Algérie. Det er mit håb, at jeg på denne rejse kan indhøste nye resultater af betydning for nomadismens oprindelse såvel som for dens fremtid.

LITTERATUR

- Adametz, Leopold*: Herkunft und Wanderungen der Hamiten erschlossen aus ihren Haustierrassen. Osten und Orient 1. Reihe, 2. Bd. Wien 1920.
- Antonius, Otto*: Grundzüge einer Stammesgeschichte der Haustiere. Jena 1922.
- Bernard, Augustin & Lacroix, N.*: L'évolution du nomadisme en Algérie. Alger & Paris 1906.
- Bernard, Augustin & R. de Flotte de Roquevaire*: Atlas d'Algérie et de Tunisie. Alger & Paris 1923 ff.
- Calvet, M.*: L'activité économique. Initiation à la Tunisie p. 307—387. Paris 1950.
- Capot-Rey, Robert*: Le nomadisme dans l'Afrique du Nord-Ouest d'après P. G. Merner. Annales de Géographie XLVIII. p. 184—190. Paris 1939.
- Capot-Rey, Robert*: Le mouvement pastoral dans le Sahara français. Travaux de l'Institut de Recherches Sahariennes I. Alger 1942.
- Célérier, J.*: La transhumance dans le Moyen-Atlas. Hesperis VII. p. 53—68. Paris 1927.
- Demontès, Victor*: L'Algérie Agricole. Collection du Centenaire de l'Algérie. Paris 1930.
- Despois, J.*: La fixation des bédouins dans les steppes de la Tunisie orientale. Revue Tunisienne, No. 23 et 24, 3e et 4e trim. p. 347—359. Tunis 1935.
- Feilberg, C. G.*: Et Hovedværk om Ploven og nogle dertil knyttede Betragtninger. Geografisk Tidsskrift XXXIV. p. 161—170 & 195—205. København 1931.
- Feilberg, C. G.*: La tente noire. Nationalmuseets Skrifter, Etnografisk Række II. København 1944.

værelse synes at skabe en vis foragt for al fast ejendom. Jeg har syd for Monts des Ouled Nail set et hus hærget fuldstændig af nomaderne. Hertil kommer så, at fordringerne til hygiejne er langt større i et fast hus end i teltet.

- Killian, M. & Hodent*: Le recensement des pâturages sur les Hauts-Plateaux algériens, les steppes présahariennes et le rôle de l'aviation. Journal de la Société des Africanistes XVII. p. 1—5. Paris 1947.
- Lehmann, Otto*: Das Kamel. Zeitschrift für wissenschaftliche Geographie VIII. Weimar 1891.
- Lehureaux, L.*: Le nomadisme et la colonisation dans les hauts plateaux de l'Algérie. Renseignements coloniaux 1931.
- Lindblom, K. G.*: The Use of Oxen as Pack- and Riding-Animals in Africa. Riksmuseets etnogr. avd. Sm. meddel. X. Stockholm 1931.
- Marc, H.*: Notes sur les forêts de l'Algérie. Collection du Centenaire de l'Algérie. Paris 1930.
- Merner, Paul-Gerhardt*: Das Nomadentum im nordwestlichen Afrika. Berliner Geographische Arbeiten. Heft 12. Stuttgart 1937.
- Rackow, Ernst (& Caskel, Werner)*: Das Beduinenzelt. Nordafrikanische und arabische Zelttypen mit besonderer Berücksichtigung des zentralalgerischen Zeltens. Baessler Archiv. XXI p. 151—184. Berlin 1938.
- Raswan, Carl R.*: Im Land der schwarzen Zelte. Berlin 1934.
- Raunkiær, Barclay*: Centraletunisien. En erhvervsgeografisk Studie. Geografisk Tidsskrift XXI. p. 12—25. København 1912.
- Steensby, H. P.*: Nogle etnografiske Iagttagelser fra en Rejse i Algier og Tunis 1908. Geografisk Tidsskrift XIX—XX. p. 269—285, 24—39, 65—76, 185—192. København 1908—1910.
- Ubach, Ernst & Rockow, Ernst*: Sitte und Recht in Nordafrika. Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft XL. Ergänzungsband. Stuttgart 1923.
- Annuaire Statistique de l'Algérie. Nouvelle Série. Premier Volume. 1939—1947.
- Afrique 1: 500.000. Filles Orléansville, Alger, Mascara, Biskra, Laghouat, Ghardaia. Institut Géographique National. Paris 1941—1942.

RÉSUMÉ

Le nomadisme en Algérie centrale.

Au cours de l'été 1947 et de l'hiver 1950, j'ai fait deux courts voyages en Algérie centrale afin d'étudier les conditions de vie des nomades de cette région. Je saisis l'occasion qui m'est donnée ici pour adresser mes vifs remerciements à Messieurs les administrateurs Bourgeois et Bataillon, au Lieutenant Grassy, à M. Cauvet, ainsi qu'à mon excellent ami, M. Knibiehly, tous à Djelfa. Je dois remercier aussi tout particulièrement MM. Caïd Malek, Zenina, Mohammed ben Bachir, Makhzen Saharien, également de Djelfa. Par ailleurs, je suis très reconnaissant du gracieux concours qu'ont bien voulu me prêter M. Marçais, du Gouvernement Général, et M. Grangé, de la Maison de l'Artisanat, à Alger. Le Consul du Danemark, M. Jørgen Petersen et les services du Consulat n'ont cessé de me fournir un constant et précieux appui. Enfin, j'adresse aussi mes meilleurs remerciements à mes deux amis danois Clas et Niels Wismar, d'Alger. Nombreux sont ceux qui, d'ailleurs, m'ont facilité l'accomplissement de ma tâche.